

ТАСҚЫНҒА ҚАРСЫ
ТАҒЫ ДА ҚОСЫМША
ҚАРЖЫ КЕРЕК

2-бет

ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП
САЛАСЫНЫҢ
ЖҮГІ АУЫР

4-бет

АБУЛХАИР-ХАН –
ЖЕРТВА «ИСТОРИКОВ»

12-бет

ҚАЗАҚҰНИ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni2000@gmail.com

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№14 (780), 9 сәуір, 2018

ЗЫЛИХА АПАЙ

– Мені «халық жауының қатыны» деп бұл литфондыға жолатпай қойған, жолаттырмай қойған, Мағжан ағаңның әлгі бір «достары», – деп мырс етті де:
– Қалқам, Мағжанды білесің бе? – деді.
– Білем, апай, білмегенде ше?! Менде бес-алты өлеңінің, «Батыр Баян» дастанының көшірмелері бар, – дедім. «Қыз-келіншек кезіңізде тым сұлу болғанға ұқсайсыз, Мағжан «Бәрінен де сен сұлуды» сізге арнаған-ау!» деп ойлап та үлгірдім.

8-9
бет

ТӨЛЕЕВ ТӘЛІМІ

БІЗДІҢ ӘКІМДЕРГЕ ҚАНДАЙ САБАҚ ҰСЫНАДЫ?

Төлеевтің өмірін жеңіл, желдің ығымен жүрді деуге келмейді. Оны біз арнайы ұсынып отырған өмірбаянынан-ақ байқайсыз. Кезінде орыстың аюдай алып патшасы Борис Ельцинмен егесіп, өзінің текті ұлттың өкілі екенін көрсете білген ерлігі ұмытыла қойған жоқ. «Елді аштыққа жеткізген басшының қолынан марапат алмаймын» деген Төлеев 1999 жылы Ельцин ұсынған «Құрмет» орденінен де ашық бас тартты. Путчаны жақтады деген желеумен Төлеевке қысым жасаған Ельцин оны қызметінен кетіремекші де болған. Сол кезде Кемеров тұрғындары апталап ереуілдетіп, Мәскеу төрінде отырған Ельциннің сағын сындырып, Төлеевті орнына қайта отырғызуға мәжбүр еткен-ді. Не үшін? Әрине, Аман Төлеевтің адалдығы мен ерен еңбегін бағалаған тұрғындар осындай қадамға саналы түрде барды. Олар қателескен жоқ, одан кейін Төлеев ел сенімін толығымен ақтады.

3
бет

ЖЕТІ АТАНЫҢ ҚАМЫН ЖЕГЕН ҰЛТ

Еуропа мен Азияда рыцарь, барон, граф, князьдердің жекелеген отбасылары, корольдердің, патшалар мен императорлардың билеуші әулеттері өздерінің шежіресін жүргізеді. Тіпті, тұқымы мықты иттер мен аты жер жарған сәйгүліктердің да паспорт (төлқұжат) түріндегі «шежіресі» болады. Бірақ тұтастай халықтың ішінде жеті атасына дейінгі шежіресін білетіндері қазақтар ғана шығар.

6
бет

СМОЖЕТ ЛИ БАУРЖАН БАЙБЕК СДЕЛАТЬ ИЗ АЛМАТЫ ГОРОД-САД?

В августе этого года будет три года, как акимом Алматы был назначен Бауржан Байбек. Как изменился наш город за это время, какие изменения в городской среде можно приветствовать или, наоборот, какие новшества можно считать неудачными, как работает общественный транспорт (ОТ) и т.д.?

Исраил САПАРБАЙ:

«ӘЙЕЛ – БІЗДІҢ
ТАҒДЫРЫМЫЗ»...

5
бет

КӨШБАСШЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ШИРЕК ҒАСЫРЛЫҚ ТОЙЫ

Мемлекет басшысы «Теңіз-шевройл» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің 25 жылдығына арналған салтанатты іс-шараға қатысты. Мемлекет басшысы жиынға қатысушылар алдында сөйлеген сөзінде «Теңізшевройл» жобасы туралы келісімге қол қойылған сәттен бері тура ширек ғасыр өткенін, содан бері көптеген белестерді бағындырғанын айтты.

«25 жыл ішінде «Теңізшевройл» мұнай-газ нарығында көшбасшыға айналды. Жоба іске қосылғаннан бері мұнай өндіру көлемі 30 есе өсіп, тарихи меже – үш миллиард баррельге жетті», – деді Қазақстан Президенті. Нұрсұлтан Назарбаев бұл кәсіпорынның ел экономикасына зор үлес қосып отырғанына тоқталып, Қазақстанда өндірілетін мұнай көлемінің үштен бір бөлігінен астамы «Теңізшевройл» компаниясына тиесілі екеніне назар аударды. «Теңізшевройл» компаниясы экономиканың машина жасау, мұнай-газ саласындағы қызмет көрсету, көлік және құрылыс сияқты салаларында жұмыс істейтін мыңдаған қазақстандық кәсіпорынның дамуына жол ашты. Бұл дегеніміз салықтар, дивидендтер,

Қазақстанда өндірілетін тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатып алу. Бүгінде жоба аясында 30 мыңнан астам азаматымыз жұмыспен қамтылған, ал жобаның барлық шығынының 32 пайызынан астамы Қазақстанда өндірілетін тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің үлесіне тиесілі», – деді Мемлекет басшысы. Нұрсұлтан Назарбаев еліміздің Үшінші жаңғыруы және Төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін енгізу жағдайында өндірістің өнімділігі мен тиімділігін арттыратын заманауи цифрлық технологияларды ұтымды пайдалану қажеттігін атап өтті. «Мұнай мен газ бағасының құбылмалылығына және баламалы технологиялардың дамуына байланысты мұнай мен газды кең көлемде қайта өңдеу мәселесі туындайды. Үкімет компаниямен бірлесіп отырып қайта өңдеу кәсіпорындарын салу мәселесін қарастыруға және бұл туралы баяндауға тиіс. Қайта өңдеу саласында бірінші орында жана мұнай өңдеу зауытын салу мәселесі тұр. Шеврон компаниясы бұл мәселеге колдау білдіреді деп сенемін», – Президент.

ДІН ІСТЕРІНЕ ДАРХАН КӘЛЕТАЕВ БАСШЫЛЫҚ ЕТЕДІ

Мемлекет басшысының тапсырмасымен ҚР Премьер-Министрі Бақытжан Сағынтаев Қазақстан Республикасы Дін істері және азаматтық қоғам министрлігінің ұжымына жаңа министр – Дархан Кәлетаевты таныстырды.

«Бүгін Мемлекет басшысы Нұрлан Ермекбаевты Қазақстан Республикасының дін істері және азаматтық қоғам министрі қызметінен босатып, Қазақстан Республикасы Президентінің көмекшісі – Қауіпсіздік Кеңесінің хатшысы қызметіне тағайындау туралы Жарлыққа қол қойды», – деп мәлімдеді Бақытжан Сағынтаев. Үкімет басшысы Нұрлан Ермекбаевқа атқарған жұмысы үшін алғыс білдірді. «Ведомствоның құрылғанынан бері бір жарым жыл ішінде оның басшылығымен министрлік жұмысы жүргізілді, барлық қажетті нормативтік-құқықтық актілер қабылданды, кәсіби ұжым қалыптасты», – деді Бақытжан Сағынтаев және Нұрлан Ермекбаевқа алдағы қызметінде табыс тіледі. Мемлекет басшысының Жарлығымен Дархан Кәлетаев ҚР дін істері және азаматтық қоғам министрі болып тағайындалды, сондай-ақ ҚР Парламенті Сенатының депутаты ретіндегі өкілеттігі тоқтатылды. Бақытжан Сағынтаев түрлі жылдарда еліміздің әлеуметтік-мәдени және қоғамдық өміріне белсене қатысқан Дархан Кәлетаевтың кәсіби қасиеттерін атап өтті. Министрліктің жаңа басшылығы мен ұжымына Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындау бойынша міндеттер жүктелді.

жарамдылық мерзімі өтіп кеткен препараттар анықталған Салынған айыппұлдың жалпы сомасы 5 млн. тенгеден асады. – Жүйені енгізу арқылы дәрі-дәрмек қауіпсіздігін арттыру, адам денсаулығына төнетін қатерлерді төмендету көзделіп отыр. Сонымен қатар, ол өкілетті органдардың мониторинг өткізу және ақпараттық қолдау құралы қызметін атқарады, – дейді Дәрілік заттарды сараптау ұлттық орталығы бас директорының орынбасары Болат Жантөреев.

ДӘРІ-ДӘРМЕКТІ БІРЫҢҒАЙ ЖҮЙЕ БАҚЫЛАЙДЫ

Қазақстанда дәрі-дәрмектің сапасын қадағалайтын бірыңғай жүйе енгізіледі. Бұл туралы денсаулық сақтау вице-министрі Алексей Цой хабарлады. Бұндағы басты мақсат – контрафактілік медициналық тауарларды сатылымнан алу.

Бакылау жүйесі арнайы штрих-кодтар бойынша жүргізіледі. 8 мыңнан астам дәріханадағы кассалық аппараттар кезең-кезеңімен ауыстырылады. Жүйенің есеп-шоты мен салығын бақылауды Қаржы министрлігі жүргізбек. Сонымен бірге, науқастар үшін мобильді қосымша пайда болады. Әр тұтынушы осы арқылы дәрілердің дұрыс тіркелуін, қауіпсіздігі мен сапасын анықтайды. Министрліктің ақпаратына, өткен жылы 507 бұзушылық тіркелді. Қолдан жасалған дәрілік заттар мен

жарамдылық мерзімі өтіп кеткен препараттар анықталған Салынған айыппұлдың жалпы сомасы 5 млн. тенгеден асады.

– Жүйені енгізу арқылы дәрі-дәрмек қауіпсіздігін арттыру, адам денсаулығына төнетін қатерлерді төмендету көзделіп отыр. Сонымен қатар, ол өкілетті органдардың мониторинг өткізу және ақпараттық қолдау құралы қызметін атқарады, – дейді Дәрілік заттарды сараптау ұлттық орталығы бас директорының орынбасары Болат Жантөреев.

ТАСҚЫНҒА ҚАРСЫ ТАҒЫ ДА ҚОСЫМША ҚАРЖЫ КЕРЕК

Ішкі істер министрі тасқынға қарсы техника сатып алуға бюджеттен 4 миллиард тенге бөлуді сұрады. Өйткені, Шығыс Қазақстан топан судың астында қалғанда жергілікті құтқарушылар техника таппай сан соғып қалған. Сондықтан, су сиратын машина мен қайықтар өзге аймақтардан жеткізілген еді. Осы жәйттен соң қыруар қаржыға құрал-сайман сатып алынғалы жатыр.

Өйткені, синоптиктер күннің күрт жылынуынан өзендер арнасынан асады деп болжап отыр. Қалмұханбет Қасымовтың айтуынша, тасқын еліміз бойынша 50-ден астам елдімекенді басып, 1600-ге жуық баспананы бүлдірген. 4 мың адамды қауіпсіз орынға көшіріп жағдайды бақылап отырмыз деді министр. Әсіресе, жағдай әлі де сол Шығыста ушығып тұр. Мұнда топан су тәулік ішінде тағы жүздеген үйдің астан-кестенін шығарған. – Қазіргі таңда онда 396 үй мен 185 аула су астында қалып отыр. Осыған байланысты Семей, Аягөз, Зырян мен Шемонайха аудандарында жергілікті ауқымды төтенше

жағдай жарияланды. Апаттық кезек күттірмейтін жұмыстарды жасауға мыңнан астам адам, 200 бірлік техника, 96 мотопомпа және 10 қайық қатысуда, – деді министр Үкімет отырысында.

Шығыс Қазақстан облысының әкімі бұған дейінгі Үкімет отырысында тасқынмен күресуге техника жетпей жатқанын айтып премьер Бақытжан Сағынтаевқа «Бәке» деп базынасын айтқан болатын. Енді Ахметов «Бәкемей»-ақ тасқын салдарын жоюға қажетті ақшаны премьерге ресми хат жазып сұрапты. Үкімет басшысы Шығыс аймаққа қосымша 2 миллиард теңге бөлінетінін жеткізді.

АТАМЕКЕН ШАҚЫРАДЫ

Алматы қаласы «Garden Park Inn» қонақ үйінде «Атамекенге орал, Алаш баласы. Тіл. Ұлт. Отан» тақырыбында дөңгелек үстел өтті. Саяси-әлеуметтік мазмұндағы бұл жиында, негізінен, шетелдегі қандастарға жолданған үндеу талқыланды.

Отырыстың өзегі Өзбекстан, Қырғызстан, Қарақалпақ, Қытай сияқты шетелдерде тұратын қандастарымыздың жалпы жай-күйі, әлеуметтік жағдайлары жайында болды. Сондай-ақ, Қазақстан азаматтығын алу, тұрғылық мекен-жай берілуі, жұмыспен қамтамасыз етілуі, білім алуға жоғары оқу орындарында арнайы гранттар тағайындалып жеңілдіктер қарастырылса көші-қон көлікті болар еді деген ұсыныстар айтылды.

«Шетелдегі әрбір қандасымыз біз үшін қымбат. Олар бір кездері елдегі дүрбелен біткен соң ораламыз деген оймен кетті. Қазір соған мүмкіндік жасауымыз керек», – деді белгілі қоғам қайраткері Дос Көшім.

Дөңгелек үстелге жиылған Германия, Түркия, Қарақалпақстан, Қытайдан келген қандастарымыз бен Алматы қаласының жастары да өз ойларын ортаға салды. Қандастарды шақыру мақсатында арнайы бейнероликтерді әлеуметтік желілерде тарату, азаматтық алуды заңдастыруда жеңілдіктер беру туралы өз ұсыныстарын білдірді.

Ұлмекен ЛЕСБЕКОВА

БАЛМҰЗДАҚТАН ЖҰҚПАЛЫ АУРУ ТАБЫЛДЫ

Шымкентте жұрт балмұздағын жеп уланған дүңгіршектің екі қызметшісінен сальмонеллез қоздырғышы табылды. Алғашқы күні алынған сынаманың алдын ала қорытындысы осындай күдік тудырған. Мұндай қоздырғыш науқастардың ағзасынан да анықталған.

Шымкентте 188 адамның жаппай улануына балмұздақты әзірлеуде санитарлық ережелердің өрескел бұзылуы себеп. Кәсіпкер тәттінің қоспаларын үйде, талапқа сай келмейтін жағдайда жасаған. Микробиологиялық тексеруге 25 заттан сынама алыныпты. Соның 24-інен сальмонеллез, стафилакокк сынды тағы бірнеше қоздырғыштар табылған. Сондай-ақ, талапқа сай емес қауіпті балмұздақты сатқан дәмхана мен балмұздақ қоспасын әзірлеуге қатысқан барлығы 12 адамнан сынама алынды. Олардың кейбіреулерінің медициналық тексеруден өткенін растайтын кітапшасы мүлдем болмапты. Ал екі адамда сальмонеллез болуы мүмкін деген күдік бар. Қоғамдық денсаулық сақтау департаментіндегілер оның қожайыны балмұздақ сататыны туралы арнаулы орындарға ескертпегенін айтты. Енді жаппай улануға қатысты іспен полиция да айналысып жатыр. Осы жағдайдан соң өңірдегі барлық балмұздақ және жеңіл тағамдар әзірленетін орындарда түсіндіру және тексеру жұмыстары жүріп жатыр.

ҰРЛАНҒАН АҚША ШВЕЙЦАРИЯДАН ШЫҚТЫ

«Қорғас ісіне» қатысты ұрланған қомақты қаржы Швейцария банкіне жасырылыпты. Бас прокуратура осы мемлекетте сақталып келген заңсыз 1 миллион 300 мыңнан астам долларды анықтады.

Қазақстаннан заңсыз шығарылған қыруар қаржы халықаралық іздеуде жүрген кәсіпкер Мағзұм Әбдірәлиевке тиесілі екен. Әбдірәлиев 2012 жылдан бастап халықаралық іздеуде. Ол «Қорғас ісі» бойынша қылмыстық топтың мүшелері Жақаев, Әбдірахманов және Құрманалиевке ұрланған ақшаны шет елде заңдастыруға көмектескен деген күдікке ілінген-ді. Осыған байланысты, прокуратура швейцариялық банктегі қаржыны тәркілеу туралы сотқа өтініш жолдады. Швейцария банкіндегі ақшадан бөлек, тергеу кезінде Қазақстанда тіркелген тағы бір компаниясынан Әбдірәлиевке тиесілі 762 мың доллар және 915 мың теңге табылған. Жалпы бұл іс бойынша мемлекет есебіне 2 миллион 100 мың доллар қайтарылған. Естеріңізге салсақ, 4 жыл бұрын қазақ-

қытай шекарасындағы кеден бекетін контрабандалық табыс көзіне айналдырған 45 адам 3 жылдан 17 жылға дейін сотталған еді. Араларында Ұлттық қауіпсіздік комитеті Ақмола облыстық департаменті бастығының бұрынғы орынбасары Бақытбек Құрманалиев, Алматы облыстық Кедендік бақылау департаментінің экс-бастығы Құрманбек Артықбаев, «Қорғас» бекетінің бастығы болған Бақытжан Айдаровтар бар.

Апат атаулының адам баласына тигізер залалы шексіз. Көрші Ресей мемлекетінің Кемерово қаласындағы сауда, ойын-сауық орталығындағы алапат өрт 64 адамның өмірін жалмап кетті. Оның жартысынан астамы балалар. «Өзгеге өлім тілегенше, өзіңе өмір тіле» дейді халық даналығы. Мұндай апатты жауыңа да тілемейсіз. Бұл кімге де болса сабақ аларлық оқиға. Осыған байланысты елімізде ірі сауда орталықтары мен адам көп шоғырланатын мекемелерде өрт қаупінің алдын алу шаралары шұғыл басталып кетті. Құптарлық жағдай...

Жақында «Қазақ үні» ұлттық порталында осы оқиғаға байланысты Кемерово облысының губернаторы Амангелді Молдағазыұлы Төлеевтің отставкаға өз еркімен кеткені туралы хабар жарияланды. Бұл хабар барлық бұқаралық ақпарат құралдарында таратылды десек қателеспейміз. Бір қарағанда жер бетінде жиі болып жататын қатардағы оқиғалардың біріндей ғана көрінуі мүмкін. Бірақ осы шағын ғана хабарға қатысты біздің оқырмандар тарапынан аз пікірлер жазылған жоқ. Солардың

1990 жылдары Кемерово аймағы темір жолдарының бастығы болды. 1990-1993 жылдары РКФСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты, Кемерово облысы халық депутаттары кеңесінің төрағасы, 1994-1996 жылдары облыстағы заң шығарушы жиналыстың төрағасы, 1996-1997 жылдары РФ-ның ТМД елдерімен қарым-қатынас министрі қызметтерін атқарды. 1997 жылдан Кемерово облысының губернаторы. Бір ғажабы, тұтас бір өңірді 20 жылдан аса басқарып отырған басшыны өз жерлестері барлық сайлау-

ие болып жүрген Амангелді Молдағазыұлы туралы көптеген мәліметке қанығасыз. Көзбе-көз кездесіп, сөзбе-сөз жазып алынған сұқбат сенімді шыққан. Авторға алғысымызды айта отырып, журналист сұрағына орай берген А.Төлеевтің жауаптарынан бірнеше үзінді келтіре кетейік.

«— Бір айта кетерлігі, «Амангелді» көркем фильмін көріп отырғанда анамның толғағы қысыпты, артынан мен дүние есігін ашыппын. Есімімнің қазақтың атакты батыры Амангелді Имановтың құрметіне қойылғанын бала жастан білдім...

— Қазақта «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген сөз бар ғой. Осы сөзге балама болар анықтаманы мен өзге халықтан таба алмадым. Ата-бабамның әруағына құрметпен

жұмыссыздықты жою. Менің есімде, айлықты төлеуге ақшаны қайдан табуды ойлап түнде көз ілмейтінмін. Екіншіден, қылмыс өршіп тұрды. Алғашқы жылдары бұл қиындықтарды еңсердік. Өндіріс ошақтары қайта іске қосылды. Халықтың жағдайы жақсара бастады. Менің бұл

күе. Соның ішінде елге ақыл айтып жүрген біздің лауазымдылар арасында қазақ тілі десеніз қабағынан қар жауатындар бар...

Төлеевтің өмірін жеңіл, желдің ығымен жүрді деуге келмейді. Оны біз арнайы ұсынып отырған өмірбаянынан-ақ байқайсыз. Кезінде орыстың аюдай алып патшасы Борис Ельцинмен егесіп, өзінің текті ұлттың өкілі екенін көрсете білген ерлігі ұмытыла қойған жоқ. «Елді аштыққа жеткізген басшының қолынан марапат алмаймын» деген Төлеев 1999 жылы Ельцин ұсынған «Құрмет» орденінен де ашық бас тартты. Путчаны жақтады деген желеумен Төлеевке қысым жасаған Ельцин оны қызметінен кетірімекші де болған. Сол кезде Кемерово тұрғындары апталап ереуілдетіп, Мәскеу төрінде отырған Ельциннің сағын сындырып, Төлеевті орнына қайта отырғызуға мәжбүр еткен-ді. Не үшін? Әрине, Аман Төлеевтің адалдығы мен ерен еңбегін бағалаған тұрғындар осындай қадамға саналы түрде барды. Олар қателескен жоқ, одан кейін Төлеев ел сенімін толығымен ақтады. Сондықтан оған 2011 жылы «Халық губернаторы» деген құрметті атақ берілді.

Кемероводағы қайғылы оқиғадан соң «Бұл өзім үшін дұрыс, сарапқа салынған, ең әділ шешім деп есептеймін, өйткені мұндай ауыр жүкпен губернатор болып отыру керек емес, моральдық тұрғыдан мүмкін емес», — деді Төлеев отставкаға кету себебін ашық айтып. Бұл апатта ол өзінің жиен немересін жоғалтқанын да айта кету керек. Қошшілік Владимир Путин Кемеровоға келгенде оны орнынан бірден алып тастайды деп күкен-ді. Бірақ, Төлеевтің көп жылдарғы ерен еңбегін дұрыс бағалаған президент оған бармады. Бәлкім жергілікті тұрғындардың басым бөлігі тағы да бас көтере ме деп қорықты ма екен, шұғыл шара қолданбады. Әйтпесе, Төлеев оның екі туып, бір қалғаны емес қой. Есесіне ар-ұятты, адамгершілікті, жауапкершілікті жеке басының пайдасынан қашан да биік қоятын Төлеев өз шешімін кесіп айтты. Бұл да үлкен ерлік. Бізгегі әкімдер сияқты орынбасарлары жемқорлыққа салынған, өздері түк бітірмесе де креслосына жабысып отырып алған жоқ.

Оқырмандардың А. Төлеев туралы білдірген пікірінен басталған ойымызды аяқтай келе танымал тұлғаның мына бір үш негізгі қасиеттерін атай кеткіміз келеді. Ол — еңбекқорлығы мен халыққа адал қызметі, мақсат-ұстанымына беріктігі мен батылдығы, ар-намыс, адами қасиетті қадірлей білуі. Бұл біздің жеке пікіріміз, бұл туралы кімнің қалай ойласа да еркі бар. Ал, әкімдеріміздің Төлеевтен алар тәлімі бар ғой деп есептейміз.

СӨЗ СОҢЫНДА: Жақында 3 сәуір күні Кемерово облысының сайлау комиссиясының отырысында аймақтың бұрынғы басшысы Аман Төлеевке Кузбасс облыстық кеңесі депутатының мандатын беру туралы шешім қабылданды, деп хабарлады РИА Новости. Сөйтіп облыс тұрғындары халық губернаторын әлі де басшылық қатарынан көргісі келетіндерін танытты. Бұл да көп нәрсені аңғартса керек. Ел өз ерлерін ұмытпайтынын осыдан-ақ көруге болатын шығар. Біздің әкімдер де осылай халық қошеметіне бөленіп, тарихта есімдерін қалдыра алар ма екен?..

ТӨЛЕЕВ ТӘЛІМІ

БІЗДІҢ ӘКІМДЕРГЕ ҚАНДАЙ САБАҚ ҰСЫНАДЫ?

бірі — мұндай оқиғалар Сирияда күнде болып жатады, таңғалатын ештеңесі жоқ дегенге саятын ойын да білдіріпті. Бізге оның қатысы қанша дегендер де болды. Міне тап осы сұрақ қолға қалам алдырып, біздің де өз пікірімізді ортаға салуға итермеленіп айта кетейік.

Сонымен, бұл оқиғаның бізге қандай қатысы бар? Біріншіден, алдында айтқанымыздай осыған ұқсас өрттің өзімізде орын алмастай сабақ болуы керек. Екіншіден, балалардың өмірін жалмаған апатқа байланысты қызметінен өз еркімен кеткен Аман Төлеев кім еді деген сұрақ қазақ атаулыны мазалары сөзсіз. Ендеше алдымен соған тоқталайық.

Амангелді Төлеев 1944-жылы Түркіменстандағы Түркіменбашы (бұрынғы Красноводск) қаласында өмірге келген. Шыққан тегі — Адай, Балықшы руынан, Балуаннияз батырдың ұрпағы. Анасы Мунира Насырова татар-башқұрт қызы болған. А.Төлеев соғыста қайтыс болған туған әкесі Молдағазының көрмей құрсақта қалған бала. Соғыс аяқталған соң анасы Башқұртстандағы туыстарының төңірегіне, кейін Сібірдің Кузбасс өңіріне қоныс аударған. Сол жақта екінші рет тұрмыс құрып, А.Төлеев өгей әкесі И.Власовтың тәрбиесімен өскен.

Амангелді Төлеев Тихорецк теміржол көлігі техника-кумын, Новосибирск теміржол көлігі инженерлік институтын, Қоғамдық ғылымдар академиясын бітірген. Техника ғылымдарының докторы. Еңбек жолын 1964 жылы Кемерово облысында теміржолшы болып бастады. 1967-1985 жылдары Новокузнецккідегі Мұнайбашы, Междуреченск станцияларының бастығы, Кемерово Новокузнецк бөлімшесі бастығының орынбасары, бөлімше бастығы, 1985-1988 жылдары Кемерово облысы партия комитетінде көлік және байланыс бөлімінің меңгерушісі, 1988-

да да жаппай қызу қолдап отырған. 1991, 1996, 2000 жылдарда РФ Президентігіне кандидат болып түскен. Төлеев «Долгое эхо путча» (1992), «Власть в руках человека и... человек в руках власти» (1993), «На изломах жизни...» (1993), «Цена иллюзий» (1995), «Отечество — боль моя» (1995), «Судите сами» (1996) атты кітаптардың авторы. Ресейдің, Қазақстанның, Украинаның, Беларусьтің, Моңғолияның және өзге де мемлекеттердің ордендерімен марапатталған. Сонымен қатар аймақтағы демеушілік шараларымен халық арасында үлкен беделге ие болған «Помощь» «Семи-палатинский след» атты қоғамдық қорлардың негізін қалаушы.

Анасы Мунира Аманға ата-бабасы қазақтар екенін, руы Кіші жүздің ішіндегі Адай екенін құлағына құйып өсіріпті. Төлеевтер отбасының арғы тарихы біздің Оңтүстік өңірімен байланысты. Аман Төлеевтің аталары Шардарада тұрған деген дерек бар. Сондағы «Мүлік ата» зиратында жерленген. Аман Төлеев Оңтүстік Қазақстанға келген сапарында Шардарада бірнеше мәрте болған. Оның кіші ұлы Андрей кейін атасының бейітін қоршап, оған құлпытас қойғызған деп айтылып жүр. Шардара аудандық газетінің редакторы болған журналист, марқұм Жұмабек Мұқановтың Аман Төлеев туралы «Губернатор Аман Төлеев» деген кітап шығарғаны да белгілі. Жалпы Аман Төлеев жайында бірқатар қазақ журналистері жазғанын білеміз. Солардың ішінде «Қазақ» газетінде жарияланған белгілі журналист Жасұлан Мәуленұлының сүбелі сұқбатын атауға болады. Осы материалмен таныссаңыз жастайынан қиындыққа мойымай, еңбекке шыныққан қарапайым теміржолшыдан білдей бір облыстың губернаторлығына дейін көтерілген саяси тұлға, маңдай тер, ерен еңбегінің арқасында Ресей халқының арасында үлкен абыройға

қарамасаң, шыққан тегінің жалауын желбіретсе алмасаң, нағыз адам, нағыз тұлға бола алмайсың. Бұл — анық!.. Мәскеуде 28 панфиловшы батырларға қойылған белгі басында оның әрбірінің әруағына бағыштап құран оқимын. Оның әрбірін өзім көріп үлгермеген қандастарым, туысқандарым, бауырларым деп танығым келеді. ТМД кеңістігінің соғыс өрті шарпыған аймақтарындағы белгісіз жауынгерлердің басына қойылған белгілерге тәу ете тұрып, осындай ойлармен өзімді өзім жұбататынымды жасыра алмаймын...

— Кәмелет жасына жетіп, төлқұжат алар кезде өгей әкем Иннокентий Иванович Власов (оны өгей деп айтуға аузым бармайды): Кәне, ұлым, менің аты-жөнімді қабылдайсың ба? Аман Иннокентийұлы Власов боласың. Тіпті, жарасып-ақ тұрған жоқ па? Жаксылап ойлан», — деп кеңес берді. Мен сол сәтте әкемнің айтқанына келіскендей болдым. Бірақ бала жүрегім: «Егер келіссен, азғындыққа және өзіңді өзін сатқан қадамға аяқ басқаның», — деп кеудеме сыймай, тыпырлап тұрды. Арада екі күн өткен соң: «Әке, тегім мен аты-жөнім бұрынғы қалпында қала берсін. Мен қазақпын ғой», — деген ойымды ашық айттым...

— Мен губернатор болған 1997 жыл Кузбаста өндіріс ошақтары толықтай тоқырауға ұшыраған кез. Сенесіз бе, бір жылда 43 шахта жабылып, 150 мыңнан астам адам жұмыссыз қалды. Бұл Кемерово облысының экономикасына үлкен соққы болды. Әр сала шатқаяқтады. Зейнетақы, жәрдемақы, жалақы айлап кешікті. Соның салдарынан кузбастықтар, шахтерлар алаңа шықты. Халық билікке сенімсіздік білдірді. Бұның арты қарсылыққа ұласты. Міне, осындай күрделі кезеңде облысты басқаруға келдім. Сол тұста маған басшы ретінде екі қауіп-қатерді жою керек болды. Біріншісі, жоқшылықты,

еңбегімді кузбастықтар өз көзімен көрді. Еңбегімді бағалады. Бағалап та жүр. Губернатор сайлауларында сенім артты. Бір облысты 20 жылдан бері басқарып отыруымның бар құпиясы — еңбекте...

— Өз уақытында Сізге Қазақстандағы бір облысты немесе бір министрлікті басқаруға ұсыныс жасалғанын білеміз. Сонда бұл ұсыныстарды неге қабыл алмадыңыз?

— Мұндай лауазымды қызметтерді ұсынған ел басшылығына алғысым басқа айтарым жоқ, әрине. Бірақ, қазақ болғанымен тағдырым Ресеймен тығыз байланысты ғой. Красноводскте (Түркіменстан) дүниеге келдім, Краснодарда білім алдым, Мундыбашта еңбек жолымды бастадым, Забайкалда Отан алдындағы борышымды өтедім, әскерден кейін Кузбасқа қайта оралдым, яғни үлкен өмірге алғашқы қадамдар осында жасалды. Сондықтан болса керек, әлемнің қай түкпіріне барсам да, Кемерово облысына кері билет алғым келеді де тұрады. Туғандай боп кеткен бұл мекеннің ауасы, табиғаты, бәрі де жүрегіме жылу ұлатады. Бұл менің өз үйім ғой. Ал мен өз үйімнен ешқайда кеткім келмейді. Мен мұнда тұлға ретінде қалыптастым. Қиын-қыстау кезде халық маған сенім артып, губернатор сайлады. Жатырқаған жоқ. Алалаған жоқ. Жерлестерімнің бұл сеніміне селкеу түсірмеуге барымды салдым. Қазақстанның ұсыныстарын қабыл алып, жерлестеріме сатқындық жасағым келмеді. Ал, әлемнің қай түкпірінде еңбек етсем де, қазақтан ажырап кетпесім анық қой...»

Байқап отырғандарыңыздай журналистін тура қойылған сұрақтарына А.Төлеев бұқпесіз, ашық жауап беріп отырған. Тағдырдың тәлкегімен талай адам жат жерлік болып кеткені белгілі. Қазір Қазақстанда байып алып, шетелге кетіп жатқан қазақтар аз ба? Оған тарихтан талай деректер келтіруге болады. Қолпаштау мен қолдау көрген аймақ басшысы емес, қарапайым адамдардың өзі діні мен тілін, ұлтын ұмытқандар қаншама. Жат жерді айтамыз ғой, өз елінде, өз жерінде жүріп ана тілін дұрыс білмейтіндерге көзіміз

ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП САЛАСЫНЫҢ ЖҮГІ АУЫР

Мәжіліс депутаты, Қазақстан «Ақ жол» демократиялық партиясының төрағасы Азат Перуашев Алматы технологиялық университетінде Елбасының әлеуметтік бес бастамасын талқылауға арналған жиында сөз сөйлеп, көптеген сұрақтарға жауап берді. Отырысқа «Ақ жол» партиясы Алматы қалалық филиалының төрағасы Д. Васильев бастаған бірқатар қызметкерлері, университеттің оқытушылары мен студенттері, БАҚ өкілдері қатысты. Жиналысты университет ректоры Талғат Құлажанов жүргізіп отырды.

«Ақ жол» партиясының төрағасы сайлаушылармен кездесу үшін Алматыдағы көптеген университеттер арасынан осы оқу орнын босқа таңдамаған секілді. Халық алдында беделі жоғары саяси ұйымның өз тәжірибесінде әсіресе өндіріс пен кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті тұрақты түрде қорғап-қолдап келе жатқаны белгілі. Мәжіліс отырыстарында партияның фракциясы осы мәселеге қатысты көптеген депутаттық сауалдар жолдап, оның онтайлы шешілуіне ұйытқы болып жүргенін жақсы білеміз.

Алматы технологиялық университеті – еліміздегі жеңіл өнеркәсіп саласына түрлі мамандар дайындайтын басты оқу орындарының бірі. Жоғары оқу ордасында 500-ден астам оқытушылар, оның ішінде – халықаралық және ұлттық академиялардың 19 академигі, 60

ғылым докторы мен профессорлар, 180 ғылым кандидаттары мен доценттер, 100 докторлар (Phd) мен магистранттар еңбек етеді. Азық-түлік өнімдерінің технологиясы, қайта өңдеу өндірістері, жеңіл өнеркәсіп бұйымдарын шығару және құрастырылуы, тоқыма материалдарының жасалуы және жобалануы, дизайн, технологиялық машиналар және жабдықтар, органикалық заттардың химиялық технологиясы, стандарттау және сертификаттау, мал шаруашылығы өнімдерін өндіру, автоматтандыру және басқару, экономика, менеджмент, есеп және аудит, қаржы, мемлекеттік және жергілікті басқару сияқты 24 мамандық бойынша білім береді. Университеттің базасы да жақсы деңгейде деуге болады. Жалпы көлемі 70000 шаршы метрден астам 3 оқу ғимараты, 5 жатақхана, 4 оқу-ғылыми

орталықтары, үлкен және кіші акт залдары, ғылыми кітапхана, тоқыма бұйымдарының цехы, оқу-өндірістік мейрамхана, тамақтандыру комбинаты, спорт кешені және стадион, медициналық пункт, толық циклды баспахана, Wi-Fi интернет тұрақты жұмыс істейді.

Осыған қарамастан жеңіл өнеркәсіп саласындағы басты оқу орнында шешілмей жатқан мәселе де аз емес екен. Оны жиналыс барысында оқытушылар мен студенттер Мәжіліс депутатына ашық айтып, көмек қолын созуды сұрады. Мысалы, студенттерге арналған жатақхана мәселесі толық шешілмеген. Университет мемлекеттік санатта болмағандықтан біраз қиындықтар туындап жатқаны айтылды. Жатақхана салуға қалалық әкімшілік тарапынан жер бөлінуі қажет. Елбасының тапсырмасына орай қолға алынған бұл мәселені «Ақ жол» партиясы өз кезінде бірінші болып көтерген-ді. Кейбіреулер оған қарсы шығып, мысқылға айналдырғанын білеміз. Перуашев ендігі жерде бұған еш кедергі болмайтынын жеткізді. Жиналысқа қатысушылар тарапынан сұрақтар көп бол-

ды. Әсіресе оқуға түсу үшін гранттар аз бөлінетіні, оқу бітірген соң жұмысқа орналасу, қоғамды кейін кетіретін жемқорлық сияқты мәселелер жиі көтерілді. Әсіресе рухани жаңғыруға, ұлттық салт-дәстүр, қазақ тілінің мәртебесі жастарды толғандыратыны байқалды. Телеарналардағы «Қалаулым» сияқты шоу бағдарламалардың жастар тәрбиесіне кері әсері туралы да айтылды. Патриоттық рухта тәрбие беретін бағдарламаларды көбірек енгізу туралы тілек білдірілді.

Статистикалық мәлімет бойынша бүкіл өндірістің үштен

бірі жеңіл өнеркәсіп саласы үлесінде екен. Ол – басқасын айтпағанда біздің күнделікті ішетін тағамымыз, киетін киіміміз. Сондықтан, бұл салаға тұрақты қолдау керек, – деді Азат Перуашев. Сонымен қатар ғылымды өндіріспен ұштастырудың маңызды екені атап өтілді. Ол «Ақ жол» партиясы жеңіл өнеркәсіп саласын барлық бағыттар бойынша үнемі назарда ұстап, қолдан келген көмегін аямайтынын жеткізіп, осы аса қажет саланың болашақ мамандарына терең білім алып, Отанына адал қызмет етуге шақырды.

ЕЛБАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БАСТАМАЛАРЫ ТАЛҚЫЛАНДЫ

«Ақ жол» партиясының Оңтүстік Қазақстан облыстық кеңесінің Алқалық жиналысы Президенттің әлеуметтік бастамаларын талқылады. Алқалық мәжілістің жұмысына депутаттардың аймақтағы сайлаушылармен кезекті кездесу аясында Оңтүстік Қазақстан өңіріне арнайы келген Азат Перуашев, Берік Дүйсенбинов, сонымен қатар, партия төрағасының орынбасарлары Қазыбек Иса, Анарбек Орман және бақылау-тексеру комиссиясының төрағасы Болат Өтепбаев қатысты.

Депутаттар Мәжілістің заң шығару қызметі жөнінде толығырақ айтып, Демократиялық партияның парламенттік фракциясының жұмысы жайлы егжей-тегжейлі баяндап берді. Өз сөзінде «Ақ жол» партиясының жетекшісі Азат Перуашев Президент бастамаларының өзектілігі мен дер кезінде қолға алынғанын атап өтті.

«Партия азаматтардың тұрғын үймен, жатақханамен, ипотека қол жетімділігімен қамтамасыз ету мәселелерін ұдайы түрде үнемі көтеріп келеді. Сондықтан да біз Елбасының бес әлеуметтік бастамасын зор ризашылықпен қабылдап, оны белсенді түрде жүзеге асыруға әрдайым дайынбыз. Жанадан жатақханалардың салынуы және қолжетімді ипотека мыңдаған қазақстандықтардың тұрғын-үй мәселесін түбегейлі шешеді деп есептейміз», – деп атап өтті партия төрағасы. Оның айтуынша, бұл

елдегі құрылыс саласының, құрылыс материалдарын шығару өндірісінің дамуына айтулы үлес қосып, зор мүмкіндік береді.

Өз кезегінде, Берік Дүйсенбинов тағы бір бастаманың маңыздылығын атап көрсетті. Ол – бизнесті несиелендіруді дамыту. «Шағын несиелендіру көлемін ұлғайту кәсіпкерліктің дамуына ықпал етеді», – деп есептейді депутат.

Алқа мәжілісі, сондай-ақ, партия филиалының бірқатар ұйымдастырушылық мәселелерін талқылады. Еске сала кетсек, Анарбек Орман зейнеткерлік жасқа жетуіне байланысты басқармадан босатылды, алайда бүгінгі күні «Ақ жол» КДП төрағасының орынбасары қызметін атқаруда. Пленумының бірауыздан қабылдаған шешімімен «Ақ жол» КДП облыстық филиалының басшысы болып кәсіпкер Абжанов Әлімхан Досыұлы сайланған еді.

«АҚЖОЛДЫҚТАР» БИЗНЕСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЛЕМІН ҰЛҒАЙТУҒА ҚОЛ ЖЕТКІЗДІ

«Ақ жол» фракциясының бастамасымен «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы бойынша бизнесті қаржыландыру көлемі ұлғаятын болды. Осы мәселені көтеріп, ағымдағы жылғы 21-ақпанда Дания Еспаева жолдаған «Ақ жол» фракциясының депутаттық сауалына Ұлттық экономика министрілігінен оң шешімді жауап алынды.

«Бизнес өкілдерінің тарапынан келіп түскен көптеген үндеулер 2018 жылдың 3 қаңтарынан бастап бюджеттен қаражат бөлу туралы шешімді қабылдағанға дейін субсидиялау шарты екінші деңгейлі банктер (ЕДБ) және орташа сатып алу жиілігі (ОСЖ) тарапынан қол қоюға қабылданбай жатқанын айғақтайды. «Даму» қорының берген ақпаратына сүйенсек, облыстардың көпшілігінде жаңа жобаларды субсидиялауға қаражат жетіспейді», – деп Ұлттық экономика министрі атына жолданған сауалда мәлімдеген еді.

Депутат тек 4 облыстарда ғана жаңа жобаларды субсидиялау үшін жеткілікті қаржы бөлінгенін, ал қалған облыстарда аймақтық үйлестіру кеңесі 2018 жылы жаңа жобаларды мақұлдай алмайтынын атап көрсеткен болатын.

«Осыған байланысты, АБК-нің мақұлданған жо-

балары бойынша субсидиялау туралы келісімдерге қол қойылмайды және қазірдің өзінде қол қойылған келісім-шарттар бойынша сыйақы субсидияланбайды. Тиісінше, кәсіпкерлер несие ресурстарын игеруді уақытша тоқтатуға және де нәтижесінде инвестициялық бағдарламаларын соңынан туындауы ықтимал қауіп-қатерлерімен бірге қарауға мәжбүр болады», – деп Еспаева баса айтқан еді.

Осыған орай, «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасын ұдайы негізде жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін «Ақ жол» фракциясы Ұлттық экономика министрілігіне «субсидиялау» құралы бойынша 13 млрд. теңге көлемінде қосымша қаражат бөлу туралы өтінішін жолдаған болатын.

Күні кеше ғана фракцияның сауалына Ұлттық экономика министрілігінен ресми жауап алынды. Оның барысында министрлікпен 2018 жылға арналған республикалық бюджетті нақтылау шеңберінде 12 млрд. теңге бөлу туралы бюджеттік өтінім әзірленгені белгілі болды.

«Сәйкесінше, тиісті өтінім Қазақстан Республикасының Қаржы министрілігіне жолданды», – деп хабарланған вице-министр С. Жұманғариннің қолы қойылған хатта.

«Ақ жол» КДП және оның парламенттік фракциясы сайлауалды бағдарламаны және отандық бизнестің мүддесін қорғау жұмыстарын жүзеге асыруды жалғастырады.

«Ақ жол» партиясының баспасөз қызметі

— Мен бір күні үйдегі үстелдің үстінде Абайдың бір томдығымен қатар жататын Жүмекеннің кітабын ашып қалдым. Ашқан бетте мынадай сөздер бар екен: «Бір шырағдан жанды түнде. Көлеңкелер, дір-дір қак!» Көлеңке жайлы аз жазылған жоқ, бірақ, мынадай тіркесті бірінші көруім. Бұл шынында да тек ұлы, ойшыл ақынның ғана қаламынан туатын дүние. Ойшыл болу үшін туа бітті таланттан бөлек адамның өзі де көбірек оқуы тиіс қой. Мысалы, мен сіздің өзіңіз барыңызбан көзге ұрып сыртқа шығара бермейтін әдетіңіз бар екенін білем, сөйтіп жүрсеңіз де сіздің көп ақыннан білімді екеніңізді, көп оқитыныңызды, білім көкжиегіңіздің кең екенін байқаймын.

— Біздің Жүмекенге тісіміз батпайтыны содан ғой. Сол ағалардай біз де, бізден кейінгілер де көп оқуымыз керек. Білім сол сәтте атып сыртқа шықпауы мүмкін, кейде олай болуы керек те емес шығар, бірақ, адамның миы оқылған білімді қорытпай тұра алмайды. Сондықтан, ол сені байытады, ол сенің өзіңнің микроәлеміңді жасауға мүмкіндік береді, және сен керек еткен бір күні сыртқа теуіп шығады. Сені дара адам етеді. Алпыс жылдығыма орай «Менің өз әлемім бар» деген мақала жазғанмын. Не көрсем де мен өз әлемімнің ішіне кіріп, сонда бәрін қорытып отырамын. Мені құтқаратын — білімге деген ұмтылыс. Мысалы, ана бір жылы Нақышбандиды оқып отырсам, ол: «Адам баласы Алланың берген жасын жасауы тиіс. Ал, Яссауи болса, мен пайғамбар жасынан артық жасағым келмейді» деп, жердің астына, қылуатке кіріп кетеді. Неге ол Құдайдың бұйрығына қарсы шығады? Нағыз күнәхар — Яссауи!» деп жазады. «Ой-буй, Яссауиіміз күнәхар болып шықты ма?» деп қайтадан «Хикметке» отырамын. Абайды қайталап оқыған сияқты ғой. Сөйтсем, «Хикметтің» әлгі айыптауға қарсы уәжі бар екен: «Мен адамдармен көбірек араласқан сайын адамдарды емес, күнәларды көремін. Ал, оларды күнәкар етпеу, оларды түзеу — менің қолымнан келмейді. Сондықтан, мен адамды емес, күнәні көрмейін деп жер астына түстім дейді...»

Ал, діни тұлғаларды айтпағанның өзінде жай білімдар адамдардың, жалпы, елдің еркелері мен серкелері саналатын азаматтардың да қасында сүйген жарлары бар... Жастау кезімде бірде Қадыр ағамыздың үйіне жанадан шыққан кітабының сигналдық нұсқасын алып бардым. «Жазушы» баспасының поэзия бөлімін басқарамын ол кезде. Ағам риза болып қалды. «Жеңген үйде жоқ, бірақ, суық сорпа бар» деп, оны өзі ысытты. Түбінде 50 грамдайы қалған коньяктің бұтылқасын әкелді. Екі рюмкаға бөліп құйып, енді ала бергенімізде жеңгей келді. Орысшалап: «Даю пять минут — освободите кухню!» деді. Қадыр аға «осылай еркелейді бұл» деп жуып-шайып жатыр, ал, менің тамағымнан ас өтпей қалды... Сөйтсем, жеңгеміздің ондай мінезіне ағай үйреніп кеткен екен...

«Қазақ әдебиеті» газетінде істеп жүрген кезім. Бір күні бас редакторымыз Шерхан Мұртаза мені шақырып алды. «Исраил, өзің білесің, басқалар да, біз

Исраил САПАРБАЙ, ақын, драматург композитор, Тәуелсіз «Платиналы Тарлан» сыйлығының лауреаты:

«ӘЙЕЛ — біздің тағдырымыз»...

де Мұқағалидың туған күніне орай жыл сайын шығармаларын беріп жатамыз. Биыл тағы да сол тапталған сұрлеумен жүру деген ой маған ұнап тұрған жоқ. Мен осы мәселенің шешімін табуды саған тапсырайын, сен жаңа бір жолын тапшы», деді. Ол кісіге оңай, тапсырма берді-дағы кетіп қалды, ал, мен істеуім керек? Әрі ойландым, бері ойландым, басым ауырып кетті. Ақырында, «Мұқағалидың үйіндегі Лашын жеңгеймен сөйлесу керек» деген ойға тоқтадым. Қоңырау шалдым. «Апай, Мұқанның туған күні келе жатыр, соған арнап жылдағыдай ол кісінің өлеңдерін бере салуға болар еді, бірақ, соны биыл өзгешелеу етсек деп отырмыз. Бұл — тікелей Шерхан Мұртазаның тапсырмасы. Мен сізбен жолықсам деп едім. Жолыққанда қоятын үш қана сұрағым бар. Бірақ, оларды, әрине, телефонмен емес, барған соң айтамын» дедім. «Кел, қарағым, кел!» деді. Барсам ет асып қойған екен, екеуімз ет жедік. Ол кісі үстелге арақ әкеліп еді, «апай, мен ішпейтін едім» бас тарттым. «Ішпейтінің жақсы екен!» деп жатыр. Шай үстінде ананы-мынаны айтып дегендей, аз-кем әңгімелестік. Апай: «Мұқаң сені, Иран-Ғайыпты айтып мақтап отыратын, сен екеуіңді білемін, жазғандарыңды да оқығанмын» деді. Ішім жылып қалды. «Ал, қарағым, қоятын сұрағыңа көше бер» деді шай ішіліп біткен соң. «Апай, бірінші сұрағым, Мұқан, Мұқағали ағамыз өлеңді қалай, қашан, қай жерде жазатын еді! Күй тандайтын ба еді?»

Екінші сұрағым, ол кісі үй ішінде, отбасында ақын емес жай пенде ретінде қандай адам еді? Өзіңізге, бала-шағаға қандай еді?

Үшінші сұрағым, оны қоймасыма болмайды, себебі, елдің аузына сіз ол кісіні «бірнеше рет ішіңкіреп келген кезінде үйге қондырмай қойған екен» деген әңгіме тарап кеткен. Осының шын-өтірігін өз аузыңыздан естісек деп едім.

«Мұқағали денесі енгезердей дәу болғанмен, бала дегенде жаны қалмайтын, өте балашыл еді» деп бастады сөзін апай. «Мен — түйемін!» деп Жұлдыз, Майгүлден бастап бәрін өзінің үстіне мінгізіп алып, үйдің ішін айналып жүретін. Майгүл өлгенде оған арнап қаншама өлең шығарды!..

Ал, енді өлеңді қалай жазатын еді дегенге келсек, ол өлеңді күн сайын жазбайтын. Жүреді, жүреді, Жазушылар одағына барса ішіп қайтады... Содан бір күні моншаға барады, қырынады, жуынады, сосын маған қарап: «Бәйбіше, кеттім мен Қарасазыма!» дейтін. Мен неге, не үшін деп сұрамаймын... Себебі, ол қаланың ішінде жаза алмайтын. Он күн, он бес күн, бір ай жоғалып кетеді сол кеткеннен. Ешқандай хабар-ошар болмайды. Бір күні арып-ашып өзі оралады. Сақалы өсіп кеткен, жағы суалған, көзі шүңірейген... «Көжең қар ма?» дейді. Сусынға ашытпа көже ішкенді жақсы көретін. Соны сіміріп алады да, үйге де аялдамайды, «бәйбіше, менің көкірегім қуыс, мен сол қуысты толтыруым керек. Одаққа кеттім!..» дейді. «Одаққа бармасай...» деп айтып үлгермеймін. Барғасын ішіп келеді...

Жүдеп-жадап келгенде мен оның құр қол келмейтінін, шығармашылық шабыты денесін буып, бабына келген кезде ғана кететінін білемін. Ол Қарасазға барғанда далада жаза

ма, үйде отырып жаза ма, күні-түні бұрқыратып өлең жазатын. Шығармаларының бәрін сол жақтан жазып әкелетін. Кеудесі қуыс болып, босап келетіні содан онын. Қаладағылар болса бұл дүниелердің сол ішіп жүрген күндерден кейін туғанын көргеннен кейін «Ой, Мұқағали, арақ ішпесе жаза алмайды!» деп өсек тарататын. Ал, Мұқағали бір де бір өлеңін арақ ішіп алғаннан кейін жазған емес! Бір де біреуін!

— **Қисыны келеді, Исраил аға. Себебі, «сен неге осы жазғандарыңды өзгелер секілді ешқашан өндемейсің? Өңдей берген сайын өлең деген жұмырланып, жұтынып, одан сайын құлпыра түсетінін білмейді емес, білесің ғой, неге олай етпейсің?» деп қоймаған жолдастарыңа бірде: «мен өлеңді өзім жазбаймын, менің құлағыма өлеңді сыбырлап тұрады, мен оны тек қағазға түсіремін!» деп жауап берген екен. Сонда жоғарыдан келетін өнер болса, оның арақ ішіп тойып алған адамға келе коюы қиындау ғой, шынында...**

— Ал, енді үшінші сұрағыңа келетін болсақ... Несін жазсаң, үш рет кіргізбей қойғаным рас. Мұқан жасы аралығы алшақ болса да сөзі жарасып, бірге көп жүрген Тоқаш Бердияровпен болсын, басқалармен болсын, елді аралап кетіп қалып жүрген кезде үйі бар екенін, әйел-балашағасы бар екенін ойламайтын. Кейде тіпті қара су мен наннан басқа ішерге тамақ таппай қалатын жағдайымыз да болды. Балалар жылайды шырылдап... Мұқағали болса үйге мас болып келеді. Балаларға деп те ешнәрсе алмай келеді. Содан «осылай істесем есін жияр ма екен, мен бар екенім, үш-төрт

баласы бар екені есіне түсер ме екен» деп, бір күні түн жарымында келгенінде үйге кіргізбей қойдым... «Көрейінші» дедім... Жұрт айтса айта берсін. Ондағы мақсат жаңағы болатын. Осы тірлікті мен әр кезде бір емес үш рет істедім. Бірақ, одан өзгерген, ертесіне маған ұрысқан, мені сабаған Мұқағали болған жоқ! Түк болмағандай жүре беретін. Демек, менің ол әдісім ешқандай нәтиже бермеді...

Бір күні науқас меңдеп бауыры іріп-шіріп жатқан Мұқағалиға ауруханаға ол өзі өте жақсы көретін түшпара алып бардым. Ол терлеп-тепшіп тамақ ішіп отырғанда мен үстелдің үстінде жатқан, жанадан өлең жазылған бір парақ қағазды көріп қалдым. Төбесіне «Тағдырыма тура келген серігім!» деп тақырып қойыпты. Жүрегім дір ете қалды. Мынау тура бір қоштасу хат секілді сезілді маған. Мұқағали: «Сенің көзің де көрмейтін нәрсені көргіш-ау. Мен бұл өлеңді осы бүгін таңертең ғана жазып едім. Бәлкім, бұл менің соңғы өлеңім де болуы мүмкін. Оқы!» деді. Оқыдым да ебіл-дебіл болып жыладым. «Тағдырым менің осындай болды, саған да еш жақсылық көрсете алмадым-ау» деген сипатта жазылыпты. Мұқағали жұбатып жатыр: «Қой, жылама, кәзір палатаға біреу кіріп қалса ұят қой» дейді...»

Мен газетке берген мақаланың тақырыбына Мұқағалидың осы сөзін шығардым. Тіпті, сол өлеңнің өзін де бердім ғой деймін. Үш сұраққа да берген жауабы шынайы. Шерхан аға риза! Жұрт жан-жақтан қоңырау шалып жатыр: «Мынау бір өте құнды дүние болып шығыпты. Ақиқатты жазған екенсің, біз білмейтін нәрсе көп екен...» Сол күні кешке Жүмекеннің жесірі Несіп жеңгей телефон соқты. «Айналайын, Исраил, мен мына жазғандарыңды жылап отырып оқып отырмын. Сен маған келсең, Жүмекен жайлы да осындай мақала жазсаң... Келсең мен де саған бәрін айтар едім. Келші, айналайын!» «Ойбай-ау, сіз шақырсаңыз мен неге бармаймын?» Бір аптадан кейін бардым. Бір пәпкі толы қағаз берді: «Осының ішінде Жүмекен жайлы жазылған нәрсенің бәрі бар!»

Бірақ, бұл мақалам өткендегі мақаланы қайталамау керек, оны берудің жаңа жолын қарастыруға тиіспін. Ол жолғы үш сұрақ пен Мұқағалидың соңғы өлеңі сәйкес келіп, әдемі кетті. Бұл жолы не істеймін?.. Оның үстіне Мұқағали басқадағы, Жүмекен басқа ақын! Жүмекендей философ ақын жоқ. Абайдан басқа. Жүмекеннің өлеңдерін түгел оқып шықтым. Сөйтіп, мақаланың кілтін әлі таба алмай жүрген күндерімнің бірінде Несіп апай хабарласты: «Жүмекен жайлы телеарна хабар түсіріп жатыр еді, кәзір баламды жіберейін, әнеуқүңгі пәпкіні бере тұршы». Жарайды, беріп жібердім. Пәпкі сол бойы қайтып оралмады маған...

— **Жүмекен жайлы мақала жазылмады ма?**

— Жазылмады... Өзім сұрауға ыңғайсыздандым. Апай қайтарып бергенде мен оның кілтін қалайда тапқан болар едім...

(Жалғасы бар)

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев, далалықтардың өз шежіресін білуінің маңыздылығы мен қажеттілігі турасында «Даланы мекендеген қазақтар үшін генеалогия теңізшіге қажетті компас сияқты», — деп жазды.

Кез келген қазақтың өз ата-тегін білуі тиіс екендігін осы күнге дейін халық арасында жиі айтылатын мақал-мәтелдерден де аңғарылады: «Жеті атасын білмеген - жетімдіктің белгісі», «Жеті атасын білген — жеті жұрттың қамын жер, жеті атасын білмеген — құлағы мен жағын жер».

Ең алдымен, осы бір ғибраты мен пайдасы зор дәстүріміз отбасылық-рулық шежіремізді білудің арқасында сақталып келеді. Бұл сөздің түп-төркіні түркі-моңғолдық. Моңғолдарда «цэжере» сөзі «ес» (немесе «жад») дегенді білдірсе, «седжере» деген түркі баламасы осыны білдіреді.

Егер де қожалар мен сұлтандар шежіре сақтау дәстүрін жазбаша жүргізсе, Даланың басқа тұрғындары осынау маңызды ақпаратты ауызба-ауыз жеткізу арқылы сақтап келді. Бұл турасында XIX ғасырда Л.Мейер: «Қырғыз (қазақ — авт.) халқында шежіре құрастырудан оңай ештеңе жоқ, тек бірнеше қырғызды (қазақты — авт.) шақырып алып, олардан шежірелік аңыздарды жазып алсаң болғаны», — деп жазған. Оның замандасы мажарстандық Вамбери Армин жазғандай, егерде екі қазақ кездесе қалса, олардың алғашқы сауалдарының бірі ата-тегін, құрығанда жеті атасын біле ме екен деген сұрақтан басталады.

Күні бүгінге дейін Қазақстанда, әсіресе ауылдық жерлерде ақсақалдар жеткіншектерден олардың әке жағынан арғы-бергі бабалары туралы сұрайтын салты ұмыт болған емес. Ұл туса, Алла тағаланың нұры жауғандай бақыт саналатыны осыдан болса керек.

Белгілі кеңестік және ресейлік ғалым, этногенез теориясының авторы Л.Н. Гумилевтің «Барлық қазақтардың өзінің жеті атасын білетіні рас па?» деген сұрағына қазақтың белгілі сәулетшісі Шота Уәлиханов «Мен өзімнің 30 атадан бергі тегімді білемін», — деп жауап бергенде, ғалым таң-тамаша болыпты. Сәулетші орыс тарихшы-географының өтініші бойынша барлығын жіпке тізіп айтып беріпті.

Қазақтардың шежіресін жақсы білуінің себептері. Дәстүрлі қазақ қоғамында өзінің де, өзгенің де шежіресін білу бірнеше себеп мен жағдайларға байланысты туындаған болатын: біріншіден, ол дала билеушілеріне өз қауымының да және басқа да көшпелі қауымдардың да орналасқан жерін, көші-қонын, қалыптасу тарихын, көрнекті өкілдерін жете білу арқылы, тиімді басқара алуға көмектесті. Міне, туған елінің «географиясын», «тарихы» мен «өлкетануын» далалықтар өздері жатқа білген шежірелер арқылы игерген.

Екіншіден, шежіре далалықтардың «тарихи жады» функциясын атқарды. Әрбір адам өз отбасының, руының, тайпасының, жүзінің шежіресін көшпелі халқының тарихы ретінде түйсінді. Қазақ тегін өзінен бастап, арғы бабасымен аяқтайтын, ол руға, тайпаға, жүзге дейін ұласатын. Сонда барлық оқиғалар оның тікелей ата-бабаларының өмірі мен қызметі айналасында болып жатқандай, яғни мәліметтердің бәрі тек саяси ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік өмірді, шаруашылықты, тіпті отбасы — ошақ қасының тұрмысына дейін баяндай алатындай нақты ақпараттарға қанық болатын. Шежіреден данқты бабалары жайлы мәліметтерді жинақтай отырып, далалықтар өскелең ұрпаққа олардың жақсы қасиеттерін үлгі етіп, құнды тарихи білім беретін. Шежірені мұқият зерделеген жеткіншек міндетті түрде, соның ішінен, өзінің бағыр, би, шешен, ақын, балуан, мерген болған арғы бабаларын тауып алатын. Ол замандастары алдында да және арғы бабаларының аруағы алдында да өзін ұятқа қалмайтындай етіп тәрбиелеуге, бабаларына ұқсауға тырысатын. Өз шежіресін білу оларды жат әдеттерден аулақ болуына ықпал етті.

Қазақтың әр ауылы қандас туыстардың шағын қауымы (коммунасы) іспетті болды: әрқайсының рөлі алдын ала әрі нақты белгіленген: бірі — ақсақал, екіншісі — би, үшіншісі — балуан, төртіншісі — ақын, бесіншісі — аңшы, алтыншысы — шабандоз,

Зиябек ҚАБЫЛДИНОВ,
тарих ғылымының докторы,
профессор

болысының қыздарына үйленуі өте сирек... Қырғыздар (қазақтар — авт.) туыстық некенің соны ұрпақсыздыққа әкеледі деп онан аулақ болуға тырысқан», — деп жазады. Қазақтар сан ғасырлық тәжірибе барысында жақын туыстардың арасындағы некелесу дене бітімі және ақыл-ой жағынан жетілмеген балалардың тууына алып келетінін байқамай қалған жоқ. Бұл туралы Я.Гавердовский «Қырғыздар (қазақтар — авт.) өте күшті және қартайған шағына дейін өмір сүреді, қатерлі ауруды да онша сезбейді, ал жұқпалы кесел дегенді мүлдем білмейді, бұлардың арасында кемтарлар да байқалмайды», — деп жазған.

Осылайша, қазақтар — әлемдегі әлі күнге дейін шежіресін сақтап келе жатқан бірден бір халық деуге толық негіз бар. Жеті атасына дейін өзінің арғы тегін білу қазақтардың сау-саламат, күшті, бәсекеге қабілетті және

әскери бекіністер желісін салғанға дейін және өлкеге қазақтар мен шаруалардың жаппай қоныс аударуына дейін қазақтар ауқатты, әрі еркін өмір сүрді. Хандар мен сұлтандардың билігі номиналды ғана болды. Далалықтардың асқан байлығы мен ауқаттылығы өздерін тәуелсіз, әрі еркін ұстауына мүмкіндік берді.

Жеке адамдардың арасындағы және топтардың өзара қарым-қатынасы әдет заңымен (ғұрып-салтпен айқындалған — авт.) реттелді, ал қақтығыстар мен қылмыстар дәстүрлі билер сотымен шешілетін. Салықтар өте төмен, атауы ғана болды, кейде мүлдем болмайтын да. Жатжерлік дұшпандардан шұғыл түрде жаппай жасақ ұйымдастырып немесе неғұрлым қауіпсіз жерге мал-мүлкімен бірге жылдам көшу тәсілімен құтылып кететін.

Дала тұрғындарының басым көпшілігін

ЖЕТІ АТАНЫҢ ҚАМЫН

Еуропа мен Азияда
рыцарь, барон, граф, князьдердің
жекелеген отбасылары, корольдердің, патшалар мен императорлардың билеуші әулеттері
өздерінің шежіресін жүргізеді. Тіпті, тұқымы мықты
иттер мен аты жер жарған сәйгүліктердің да паспорт
(төлқұжат) түріндегі «шежіресі» болады.

Бірақ тұтастай халықтың ішінде жеті атасына дейінгі шежіресін білетіндері қазақтар ғана шығар. Ежелгі дала тұрғындарының көшпелі және жартылай көшпелі өмірі бірнеше мыңжылдықтар бойы осы бір бірегей құбылыстың пайда болуына ықпал еткендей. Әрине, бұл олардың шаруашылық тұрмыс-салтының ерекшелігінен туындады. Біз — бірнеше ғасырлар, тіпті мыңжылдықтар бойы әке тарапынан өз шығу тегінің шежіресін жаппай жадында сақтап, жүргізіп келе жатқан әлемдегі жалғыз халық шығармыз. Ұрпағымызды бала, немере, шөбере, шөпшек, немене, туажат және тағы басқа буын бойынша атап, шежіре желісін сақтап келе жатырмыз. Мұнымен қоса, біз 7 буынға дейін арғы аталарымызды әлі күнге дейін жаңылыспай білеміз. Ғылыми-техникалық прогресс заманында өткенімізді есте ұстап, енді оны электрондық тасымалдағыштарда сақтаймыз.

жетіншісі — зергер, сегізіншісі — молда және т.т. Ал жалпытайпалық, жалпыжүздік немесе жалпыхалықтық мейрамдарда олар міндетті түрде бір-бірімен ақындық, шешендік өнер, шежіре білу, қазақ күресі, зергерлік бұйымдар жасау сияқты өнерлермен сайысатын. Әрқайсысы өз ісінің шебері болуға тырысатын.

Үшіншіден, шежіре әлеуметтік реттеуші рөлін де атқарды. Мысалға, ата-тегін білу олардың жайылымдық жерлерді тиімді, әрі біркелкі бөлісуге, ас, құрылтай, той кезінде іс-шараны реттеуге, халық жасағын құру тәртібін жүргізуге көмегін тигізетін.

Төртіншіден, бұл дәстүр қазақ этносының жұмылуына ықпал ететін, соның ішінде сырттан қауіп төнген кезеңдерде, әрқашан мындаған шақырым жерде тұрып жатқан көш-қоныстарын жақсы білетіндіктен қарым-қатынастары үзілмеген алыс-жақын туыстарынан әскери және басқа да қолдау таба алатын. Сондықтан, да көшпелілер 8 атасынан бері үйленбеуге тырысқан, керісінше болған жағдайда рулық тұтастықтан айырылу қауіпі туындайтын. Бұл жөнінде Жетісу қазақтарының әдеттік құқығын зерттеген Н.Израцов жақсы жазып кеткен: «Қырғыздардың (қазақтардың — авт.) жақын туыстарын әйелдікке алмауының тағы бір себебі бар. Бұл себеп — руды әлсіретуге және рулық одақты ыдыратуға жол бермеу».

Ақыр аяғында шежіре — отбасы-неке қатынастарын реттеу функциясын атқарды. Ертеден-ақ далада 7 атасынан бері некелесуге үзілді-кесілді тыйым салынды. Далалықтардың айтуынша, жақын туыстық некелерден көбінесе ұрпақсыз болып қалатын. Бұл жөнінде Н.Израцов «Бірінші дәрежедегі туыстық некеге әдет-салтпен тыйым салынған... Расында да өз

жұмылған халық болып қалыптасуына ықпал етті. Ішкі және сыртқы жағдайлар орын алғанда олар әлемнің алдыңғы қатарлы және бәсекеге қабілетті ұлты бола алады.

«ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ» РӘМІЗІ — ЕРКІНДІК ЖӘНЕ БОСТАНДЫҚ

Далалықтар — азаттық сүйгіш жандар. Ұлы Дала елінің тұрғындары жеке бостандық пен еркіндікті бәрінен жоғары бағалаған. Құнарлы жайылымдары және егін салатын құнарлы жері бар кең жазира дала есепсіз мал және егін шаруашылығымен, колөнермен, аң және балық аулаумен айналасуына мүмкіндік берді. Көрші елдер мен мемлекеттермен сауда жасады. Бұның барлығы — еркін өмір шарттарында орын алған.

Осыған байланысты біздің заманымызға дейінгі IV ғасырда қазіргі Қазақстанның даласында өлімнен әрең құтылған парсы патшасы Дарий сақтардың еркіндік сүйгіштігін: «Олар (сақтар — авт.) еркіндікті алтын мен құлпырмалы бағалы металдардан артық көреді. Оларды вавилон көпестері немесе египет абыздары сияқты сатып ала алмайсын. Оларды қорқыта да алмайсын, олар жауынан елінің кен жазық даласына жасырынып, үйір-үйір, табын-табын малдарына жайылым, жана егіндік жерлерді тауып алады және бұрынғы жерлеріне қайтып келіп, жерін басып алғандардан кек қайтарады. Біз осы бір қарғыс атқан елде өліп қала жаздадық. Енді қайтып, ешқашан да ержүрек, еркіндікті сүйетін скиф (сақ — авт.) халқымен кездеспеген абзал», — деп ашық мойындауға мәжбүр болды. Осылайша, ғасырдан-ғасырға, мыңжылдықтан-мыңжылдыққа жалғаса берді...

Ресейлік басқару институттарын енгізіп,

қатардағы, «қара сүйекке» жататын еркін көшпелілер құрады, оларды бұқара халық деп атады. Олар сансыз мал өсіріп, егіншілікпен және басқа да кәсіптер мен колөнермен айналысты. Олардың еркіндігін шектеуге ешкімнің де құқы болған жоқ. Соғыс кезінде олар атты әскердің негізгі бөлігін құрады.

Қазақтар ешқашан да бір бірінде құлдықта болған емес. Бұл — халықтың ұлттық мінез-құлқы мен ділінің қалыптасуында шешуші рөл атқарған аса маңызды қасиет. Олар өздерінің емін-еркін өмірін қорғап, қастерледі. Орыс офицері С.Броневский «қозақ (қазақ — авт.) — еркін адам, ешқандай бағыныштылықты білмейтін, азаттығын бәрінен биік қоятын, сұлтандары (Шыңғыс хан тұқымы — авт.) мен билерін егер де олар бұлардың пайдасы мен ішкі ниеттеріне сай болмаса, жек көреді», — деп жазды.

Ауқатты, материалдық қамтамасыз етілген және әрқашан қару асынып жүретін қыр адамы өзінің бас азаттығын қымбат көретін.

Таптық қайшылығы жоқ қоғам. Дәстүрлі қазақ қоғамында XIX-XX ғасырлардың тоғысында белең алған азын-аулақ әлеуметтік жіктелуге қарамастан, таптық бөлініс көрініс таппаған, яғни — әлеуметтің бір бөлігінің екіншісіне қарсылығы мен антагонизм болған жоқ, өйткені, бір қауымда, әдетте, жақын қандас туыстар өмір сүрді. Даланың байырғы тұрғындары өз тайпаластарын құл ретінде ұстай алмады: жетімдерді бірден асырап алып, өздерінің шежіресіне қосатын. Бұл турасында белгілі семейлік өлкетанушылардың бірі Н.Коншин: «Олардың арасындағы антагонизм берік туыстық байланыстармен блінбей кететін, кедейленген қазақ өзінің бай туыстары тарапынан қолдау табатын... Қырғыздар (қазақтар — авт.) әдеттік құқық бойынша өздерінің тайпаластарында құл болуы мүмкін емес еді», — деп жазды.

Бас бостандығын жоғалтудан қорыққандықтан олар отырықшы, егіншілікті олардың салтын жек көрді: мұндай жағдайда олардың пікірінше бағынышты болу қауіпі төнетін, олар мұндайға әрине көне алмайтын. Бұл туралы XIX ғасыр зертеушісі Е.К.Мейндорф өзінің «Орынбордан Бұқараға сапар» деген еңбегінде: «Ауқатты қырғыздардың (қазақтардың — авт.) неліктен ешқашан егінші болмайтындығын түсіну оңай. Олардың көне аңыздарында «қазақтар үйлерге қоныстанып, егіншілікпен айналасқан уақыттан бастап еркіндігін жоғалтады» делінген. Бұл аңызды башқұрттардың қазіргі тағдыры растағандай», — деп жазған.

Тіпті, Қазақстанның Ресей империясының құрамында болған кезінде де өз еркімен толығымен егіншілікке көшуге ниет

ЖЕГЕН ҰЛТ

блдірген далалықтар болған емес. Олардың жаппай және мәжбүрлі түрде егіншілікке көшуі XIX-XX ғасырлар тоғысында басталды. Бұл Ресейдің еуропалық бөлігінен қоныс аударған шаруалардың жерді басып алуынан атақонысын қорғап қалуға тырысқандықтан туындаған еді.

Сондай-ақ, басқа сословиеге (*шаруа, мецан, казак, көпес және т.б.*) өтіп және православие дінін қабылдағысы келгендер де болған жоқ. Негізінен мұндай жайттар олардың еркінен тыс болған. Оны түсіндіру оп-оңай: олар ешқашан да өздерінің «жабайы, асқан еркіндігін» жоғалтқысы, салық төлеп, ондаған жылдар бойы крепостниктік Ресей әскерінде қызмет етіп, өздерінің ата-баларының дінінен айрылғысы келмеді.

Мысалы, XX ғасырдың басына дейін Омбыға, Тобыл және Том губернияларына, Ертіс, Жаңа Есіл казактарына неғұрлым жақын орналасқан Ақмола облысы Омбы уезінің казактарының басым көпшілігі жартылай көшпелі малшаруашылығымен, шамамен 3 пайызы ғана егіншілікпен айналысты. XIX ғасырдың 40-50-ші жылдары Омбы казактары таза көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан. Бұл жөнінде Ф.Щербина басқарған статистикалық экспедицияның XX ғасырдың басында аталмыш уезге қатысты жинақтаған материалдарында «Осыдан 60 жыл бұрын шөп қорын жинақтамай-ақ қыста да, жазда да киіз үйлерде тұрғаны, ірі қараны мүлдем дерлік ұстамағаны, тек жазда ғана көшіп қонбай, қыста да қыстауларын ауыстырып тұрғаны шалдардың естерінде», — деп куәлік етеді.

Даладағы құлдық ахуал. Қазақ қоғамында құлдар тәуелді адамдардың санатына жатқызылды. Бірақ Қазақстанда құлдық патриархалдық сипатта (*үйде құл ұстау — авт.*) болды. Қазақтардың көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын ұстануына байланысты құлдық кеңінен таралмады. Құлдарға мал бағуды тапсыратын, соғыс жорықтары кезінде қару ұстатып отбасыларымен қалдыруға, сенуге болмайтын. Кіші жүзде (*Батыс Қазақстан — авт.*) ауғандық, парсы, башқұрт пен қалмақтар арасынан келген аздаған құлдар болды. Орта жүзде (*Солтүстік, Солтүстік-шығыс, Орталық Қазақстан — авт.*) жоңғарлар мен қалмақтар көбірек болды. Орыстар арасынан да бас еркі жоқтар болды: оларды далалықтар Тобыл губерниясының Есіл, Қорған округтарына, Орал мен Орынбор шекара шептеріне шабуылдары барысында тұтқындап алған. Олардың біразы Орта Азияның құл базарларына жіберілетін. Қазақстан шекарасында, соның ішінде ресейлік әскери бекіністер шебінде (Қызылжар, Омбы, Семей) құл сау-

дасы нарығының болуы құлдықтың болуына аздап өз ықпалын тигізді.

Әрбір қазақтың құл ұстауға құқы болды. Бірақ, қайталап айтамыз: оның тайпаласы еш жағдайда да құлы болу мүмкін емес еді. Құл толығымен қожайының иелігінде болды. Құлды өлтіруге, сатуға, жазалауға немесе сыйға тартуға болатын. Құлды құн төлемі немесе қыздың жасауы санатында өзгеге беруге болатын. Ат бәйгесінде де оны жүлде ретінде қоятын. Олардың құлақтарына ең салатын кездер де болды. Құлдың билер сотына жүгінуге және куә ретінде сөйлеуіне құқы болған жоқ. Олардың балалары егер қазақ әйелінен туған болса азат етілді, бірақ бұрынғы қожайындарына қызмет ете беретін. Егер де сатып алынған құл қазаққа әйел болса, онда ол азат етілетін. Құлдарды алу-сату куәгерлердің көзінше ауызша жүзеге асырылды. Қазақстанда құлдық ресми түрде XIX ғасырдың ортасына дейін болды. 1822 жылы «Сібір қырғыздары жөніндегі Жарлыққа» сәйкес, қазақтардың құл иеленуіне тыйым салынды. Қазақ даласында құлдықтың қалдығымен күрескен Батыс Сібір генерал-губернаторы 1859 жылы сұлтандар мен ру ақсақалдарынан барлық құлдарға бостандық беруді міндеттеген қолтаңба алды. Бұдан кейін құлдардың ұрпағы, қазақтармен туыстасып, жеке бас бостандығына ие болды. Олардың кейбіреуі төленгіттерге айналды, кей бөлігін қазақтар «бауырына басты».

Біз бүгінгі қазақтар және олардың ұрпақтары азаттық пен тәуелсіздікті бәрінен де биік ұстап, бағалағанын ешқашан да ұмытпауымыз керек. Оларды есте сақтап, келер буынға аманат ету — бүгінгі ұрпақтың міндеті.

ЕР ТУҒАН ЖЕРІНДЕ...

Туған жерге сүйіспеншілік пен құштарлықтың ежелгі дәстүрі. Қазақтар және сондай-ақ олардың ежелгі бабалары — ғұндар және сақтар, қыпшақтар, түркілер туған жерге кіндігінен байланысты және жат жұр қаншалықты өзіне тартса да, бабалардың атамекенінен жыраққа кетпеуге тырысты. Отандық антрополог О.Смағұловтың мәліметі бойынша, соңғы 3,5-4 мың жыл бойы Қазақстан халқының 80 пайыздан астамы — жергілікті тұрғылықты халық және аздаған бөлігі ғана жат жерліктер, олар кейіннен жергілікті ізгі және қонақжай халықпен бейбіт түрде араласып кетті.

Жергілікті халықтың өз жеріне деген ерекше сүйіспеншілігіне бірқатар жағдайлар себеп болды. Біріншіден, дала жұрты өз ата-бабаларының рухын қастерледі және әкелері мен аталарының бейіттерін иесіз

қалдырған жоқ, керісінше барынша қадірледі. Екіншіден, Қазақстан аумағындағы жер ерте кезден көшпелі қауымдар арасында жіті бөлінген, оны ұрпақтан ұрпаққа мирас етіп отырды. Сондықтан да кейбір халықтардың «Балық теренге, ал адам — жақсыға қарай ұмтылады» деген көршінің мақалы бізге жат.

Мәселен, ортағасырлардағы түркілер туған жеріне деген зор сүйіспеншілігімен ерекшеленді. Бұл туралы араб ғалымы әл-Джахиз (775-868 ж.ж.): «Түркілер... туған жерлерін құштарлықпен және үлкен сүйіспеншілікпен қадірлейді», — деп баяндайды.

Қазақтар да осындай маңызды адами қасиетті ұрпағына мұра еткен. Бұл туралы XIX ғасырдың бірінші жартысындағы ірі зерттеушілердің бірі А.И.Левшиннің жазғандарынан көруге болады: «Қырғыздардың (*қазақтардың — авт.*) өз Отанына немесе анығын айтсақ, өз жеріне құштарлығы туралы айтайық. Олардың аталары өздерінің туып-өскен жерлерін, өздеріне үйреншікті жерлерді тастап кетуден гөрі, қаншалықты қиындық көрсе де шыдағанды дұрыс көреді. Шындығында бірнеше мыңдаған түтін өз жерінен жырақтан, Ресейдің шекаралас өңірлеріне (*XIX ғасырдың басында Жайықтың оң жағалауына — авт.*) қоныстануға мәжбүр болды; ...олардың көпшілігі қазір өмір сүріп жатқан Ресей жеріндегі тыныштыққа, байлыққа қарамастан, өз Отанына оралуды көксейді. Башқұрттардың арасына қоныстанған олар өз елдеріне қарай қашады; орыстарда жалданып жүрген байғұстар, болар-болмас кіріс тапса, өз отандастарына асығады, Астрахан губерниясына қоныс тепкен 7 немесе 8 мың түтіннің үштен біріне жуығы бұрынғы елдеріне 1820 жылы оралды. Жайық арқылы өз отанының жағасына аяқ басқан олар қуаныштан секіріп, жата қалып, туған жерін құшырлана сүйіп жатқанына біз қызыға қарадық».

Мұндай көріністі біз 200 жылдан кейін шетте жүрген оралмандардың — отандастарымыздың ұшақтан түсе сала туған жерді сүйіп жатқан кезде көрдік.

Қазақтар жерден айырылу қаупі төнген сайын, қаны мен терін төгіп, жанкештілікпен ұрыс салды. Бұл туралы ресейлік зерттеуші И. Крафт «Қырғыздардың (*қазақтардың — авт.*) орыс бодандығын алуы» (1897 ж.) атты еңбегінде қазақтардың жоңғарларға қарсы тұруы туралы былай деп жазады: «Жат жұрттықтар басып алған өз жерлерін қайтарып алу үшін қазақтар жауларына — жоңғарларға ерлікпен тап берді, көп кешікпей, оларды бөліп-бөліп жіберіп, өздерінің бұрынғы қоныстарын қайтарып алды».

Қазақтар — беталды көшіп жүрген кезбе халық емес. Ата-бабаларымыздың өмір салтынан мүлдем хабарсыз қазіргі империялық пиғылдағы саясаткерлер айтып жүргендей, дала жұрты беталды көшіп жүрген кезбе халық емес. Қазақ жері ежелден далалықтар арасында қатаң бөліске түскен. Әсіресе, олар жылдың көп уақытын (қарашадан наурыз айына дейін) өткізетін қыстауларына ерекше байланған. Бұл туралы XIX ғасырдың алғашқы ширегіндегі Орта жүз қазақтарының өмірі мен тұрмысын зерттеген С.Броневский тараға жазды: «Жаз бойы бүкіл болысымен көшіп-қона жүріп, қыста өз ауылдарына бөлінеді, ешкім де бөтен орынды иеленбейді, әйтпесе барымта мен төбелес шығып кетуі мүмкін. Олар өз қыстауларына соншалықты жайғасқан, өйткені біріншіден, олар жылдың белгілі бір кезін сонда өткізуге дағдыланған; екіншіден, қоныстары қаншалықты шағын болса да, өз жері, үшіншіден, жаз бойы сақтаған мал өрісі бар, төртіншіден, ата-балалары осы жерде мәңгілік тыныстап жатыр, ал олар ата-баба рухын қатты құрметтейді».

Бірнеше мың жыл бойы көшпелі және жартылай көшпелі малшаруашылығымен айналысу дала жұртының тірі қалуына, қоршаған табиғатпен үндесе өмір сүруіне көмектесті. Сөйтіп олар табиғаттың ажырамас бөлшегіне айналды.

Ұзақ уақыт бойы батыстың ғылыми әдебиетінде көшпелілер жайлы «өз жері, шекарасы, құқықтары мен моралі жоқ жосып жүрген қаңғыбас халық ретінде» қате пікір орын алды. Шындығында бұлай емес еді. Қазақ көшпелілері белгілі бір жерлерде, шекараларда, дала өркениетінің қатан заңдарымен және моралімен өмір сүрді.

Осыған байланысты атакты билеуші Мөде ж.с.д. 209 жылы «Жер — мемлекеттің негізі, оны қалай беруге болады?!» — деген ұлағатты сөзі қалдырды. Көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы жайылымдық және егін салатын жерлерді, аңшылық пен балық шаруашылығын оңтайлы дамытуға мүмкіндік берді. Қазақстанның малшылары өз экономикасын табиғи және климаттық жағдайларға неғұрлым дұрыс үйлестіре отырып құруды көздеді.

Біздің бабаларымыз өздерінің рулық жерлерін өте ерекше жағдайларда ғана мысалға, адамдар мен мал әртүрлі аурулар мен індеттерден жаппай қырылуға ұшырағанда ғана тастап кететін. Қалған уақыттарда барлық көшпелілер жүздеген және мыңдаған жылдар бойы ертедегі ата-баба жолын ұстанды. Бұл туралы Жайық пен Еділ арасындағы қазақтардың өмірі мен тұрмысын жете зерттеген И.Троицкий «Жайық сыртқы даласы және ішкі немесе Бөкей ордасының очерктері» еңбегінде былай деп жазады: «Әр рудың тұрақты көшетін өз жерлері бар және бір рудың жеріне екінші біреулер келіп аялдамайды, олардың үстінен ғана көші-қона кезінде әр бағыттарға кесіп өтетін». Мұны көрнекті түркітанушы және лингвист В.Радлов та қуаттайды: «жоспарланбаған көшу туралы сөз болуы мүмкін емес. Тайпалар немесе рулар белгілі бір аумақты өзінің жеке меншігі деп санайды және оған көршілерінің басып кіруіне жол бермейді». Ата-баба жеріне деген дала жұртының ерекше сүйіспеншілігі туралы халық фольклоры. Өздерінің арғы аталарының жеріне ерекше сүйіспеншілігі жөніндегі қазақ мақалдары мен мәтелдері өте көп: «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас», «Әркімнің өз жері — жұмақ», «Туған жердің қадірін, шетте жүрсең білерсің», «Өзге елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Ит — тойған жеріне, ер — туған жеріне», «Туған жерге туын тік», «Адастан, еліңнен адас», «Ел іші — алтын бесік», «Ел — елдің бәрі жақсы, өз елің бәрінен де жақсы», «Елінен безген ер болмас, көлінен безген қаз болмас».

Аңызға қарағанда, 17 жыл бойы (1260-1277) мәмлүктерді басқарған Бейбарыс сұлтан ата-баба жеріне оралуды армандаған. Шығыстың екінші ұстазы әл-Фараби өз Отанын сағынған. Бұл сезімдерді ол өзінің мәңгі өлмес өлеңдерінде хатталған: «Кешір мені, туған жер, Сені артқа тастадым. Кешір мені, туған ел, Жолды алыс бастадым. Кешір мені, ұлыс - ұрпағым, Бақ, байлық, даңқ таппадым. Кешір мені ар-ожданым, Білім болды баққаным!»...

Азаматтардың бүгінгі ұрпағы өз жерін құрмет тұтады. Республиканың бүгінгі азаматтарының туған жерге ерекше қатынасы ұрпаққа да тараған. Сірә, сондықтан да болу керек, 2016 жылы қазақтар өз ата-бабаларының жерін ашық сатуға және ұзақ мерзімді жалға беруге, соның ішінде шетелдіктерге беруге қарсы шықты. Сондықтан да ел Президенті Н.Ә.Назарбаев олардың таңдауын және өз халқының арман-мұратын ашық қолдап, оларды туған жерден айыратын заңға мораторий жариялады.

Қазақтар және олардың түркітілдес бабалары — қыпшақтар, ортағасырлық түркілер, ғұндар және сақтар жерді ана ретінде қарастырып, Жер-Ана деп әспеттеді, оған тағзым етті, тәңіріндей көрді. Мысалға, византиялық ғалым Феофилакт Симокат 595 жылы былай деп жазды: «Түркілер жерді әнұран ретінде өнге қосады». Айтқандай, Елбасы авторлардың бірі болып табылатын елдің жаңа әнұранында «жер» және «ел» сөздері синоним ретінде қарастырылуы кездейсоқ емес: «Менің елім, менің жерім!». Ол үшін (*жер — авт.*) ондаған және жүздеген Ұлы Дала ұлдары, әртүрлі ұрпақтардың және әртүрлі ұлттардың өкілдері «Ел үшін, жер үшін!» деген ұранмен өз өмірлерін қиды.

Қазақстанның аумақтық тұтастығы үшін кеңестік кезеңде Алаш зиялыларының көрнекті өкілдері өз өмірлерін құрбан етті. Біздің тын және тұмса жерді қорғай отырып, Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы болған алғашқы қазақтардың бірі Жұмабай Шаяхметов өзінің жоғары қызметімен қоштасты. Солтүстік облыстарды Н.Хрущевтің волонтаристік шешімдерінен, жерді көршілес Ресейге беруге қарсы шыққан Жұмабек Тәшеновтің беделді мансабына «нүкте» қойылған болатын.

1977-жыл. Қаңтар айының бас шені. Жұмыс бөлмеме (Қазақстан Жазушылар одағы Әдеби қорының директоры кезім) бір келіншек қолтығынан демеген бәйбіше келді. Ренді кісі. Жоғары шығарып, диванға жайғастырдым. Жөн сұрастық. Мағжан аға Жұмабаевтың зайыбы Зылиха апай екен. Маған шаршанық кейіппен қарап:

— Мені «халық жауының қатыны» деп бұл литфондыға жолатпай қойған, жолаттырмай қойған, Мағжан ағаның әлгі бір «достары», — деп мырс етті де: — Қалқам, Мағжанды білесің бе? — деді.

— Білем, апай, білмегенде ше?! Менде бес-алты өлеңінің, «Батыр Баян» дастанының көшірмелері бар, — дедім. «Қыз-келіншек кезіңізде тым сұлу болғанға ұқсайсыз, Маған «Бәрінен де сен сұлуды» сізге арнаған-ау!» деп ойлап та үлгірдім.

— Мұраттың айтуымен келдім, сені маған сырттай таныстырған — сол Мұрат інін. Мұхтар Әуезовтің баласы. Ал енді сөзді көбейтпейін, уақытынды алмайын, бұйымтайымды айтайын, — деді де, өз өмірін қысқа ғана әңгімеледі. Жасы сексенге жуықтаған. Зейнетақысы мардымсыз, пәтеракыдан онша артылмайтын көрінеді.

— Апай, қағаз деген пәлесіз ештеңе реттелмейді ғой, өтініш жаза қойыңыз, — деп бір парак қағаз бен қалам ұсындым. Апай:

— Ә, оны алдын ала жазып қойғанбыз, мына қарындасыңда, — деді де, келіншекке иек қақты.

Қордың «Қайтыс болған жазушылардың отбасы мүшелеріне жәрдем» дейтін бабы бар еді, соның негізінде ақшалай көмек көрсеттім. Апай риза болды. Содан кейін де жыл сайын кейде бір мәрте, кейде екі мәрте жәрдемдесіп жүрдім. Бір күні үйіне қонаққа шақырды. Бара алмадым, бір шаруа бөгет болып қалды. Ертеңінде бір бөтелке шампан, бір қорап торт алып барып, кешірім өтіндім. Тимирязев көшесінде, сонау жылдары Министрлер Кеңесінің төрағасы Жұмабек Тәшенев бергізген біржарым бөлмелі (полуторка) пәтерде тұрады екен.

— Дом творчества деді ме, бір үлкен үй салдырып жүр деп естідім, соның жұмысынан қолың тимей қалған шығар, түсінем, ренжіген жоқпын. Олжас пен Мұрат келді, сен келе алғаныңда тіпті жақсы болатын еді, — деді балаша қалбалақтап.

... Зылиха апай мен шүйірлесіп жүрген күндердің бірінде ол кісіге:

— Апай, Мағжанның қолыңызда бар шығармаларының бәрін маған беріңіз, неше дана қажет десеңіз, сонша етіп мәшіңкелетейін, кітап етіп түптетейін.

— Қалқам, Мағжан әлі ақталған жоқ қой?! Саған да... — деп мүдірген, сескеніңкіреген апайды:

— Апай, мен саспай, сіз саспаңыз, — деп әзілдеп: — Түптетіп, әзірлеп қояйын, айымыз онынан туатын күн болар, сонда баспаға тапсыра қоюға дайын тұрсын, жарай ма? — дедім.

Талай тауқымет тартқан, сан алдау-арбау көрген жанның өзіме сенер-сенбесін болжай алмасам да, марқұм ақын ағамыздың әдеби мұрасын қалайда барынша жинақтау, ұқыптап сақтау керектігін ойлағанмын. Апай пәтерінің аула жақтағы терезесіне мойнын бұрып, сыртқа көз та-

стап, бірер минуттей үнсіз отырды да, ойымды оқып болғандай-ақ:

— Ғаббас қалқам, саған сенемін, — деді. Дауысы дірілдеп шықты. Жүрегім жұлып қалғандай бір күй кешіп, өнебойым ыси қалды. Сол әредікте маған жайлап бұрылып қараған апайдың көзінен жас төгіліп кетті...

Мағжанның өлең-дастандары, әдеби аудармалары жарияланған гезет-журналдарды іздеп табу, көшірме жасатып алу, әрине, апайға қиын болған. Ақы-пұлын төлеу былай тұрыпты, кедергі-кесір жетерлік кездерде ашық іздеудің өзі қандай тәуекелді қажет етті десек ше?! Күйеуіне жағылған күйені кетіру үшін

Ғаббас ҚАБЫШҰЛЫ,
Халықаралық «Алаш» әдеби
сыйлығының лауреаты

жан тыныштығын ұмытқан, Мағжан алғаш тұтқындалғанда соңынан «итжеккенге» барып, одан Мағжанның хатын Мәскеуге, Максим Горькийге жеткізген, Мағжанның ол жолы ақталуына бірден-бір себепші бола білген, ал екінші рет тұтқындалған ерінен айрылған соң бүгінгі бізге де, келер ұрпаққа да қажет қыруар іс тындырды. Қолынан келгенінше қорғанбай қимылдап, сырға, жүзік, сақина, алқа атаулысын сатып, гезет-журнал редакцияларынан Мағжан ағаның әдеби мұрасын жинап, сақтап бақты. Апай қайтыс болғаннан кейінгі (1994-жылы) екі-үш жыл көлемінде кейбіреулер ол кісі туралы «айтқанының бәрі — өтірік» деп ғайбат сөз айтып та, жазып та жүрді, ал Зылиха қолбала болып кеткен дерлік жанашыр туысы, журналшы Сұңбат Бәкенов Мағжанның да, Зылиха апайдың да өмірін жақсы біледі екен (Алма-

тыда тұрады, зейнеткер), ғайбат сөздердің орынсыз, ұят екенін айтты. Мен оған сендім, себебі: Сүкең — Жазушылар одағымызда көп жыл қызмет істеді, не теріс сөзі, не теріс іс-әрекеті болмаған сыйлы адам. Иә, кім не десе де, мейлі, ал, меніңше, Мағжанның шығармаларын жинап, сақтап, қызғышша қорып, бізге жеткізгені үшін-ақ Зылиха апайдың аруағын құрметтеуге тиіспіз.

— Мен таба алмаған өлеңдері, басқа да дүниелер әлі де бары сөзсіз. Мені «халық жауының қатыны» деп архивтерге манайлатпайтын, гезет-журнал редакциядағылармен тіл табысу да оңай бола бермеді. Кеңшілік болар күн туса, Мағжанды іздеушілер шығар, аз болмас та, қалғанын солар тауып алар... — деп ойлана сөйлеп сәл кідіргені, одан соң таңданысты үнмен: — 1923-жылы Тәшкенде араб әрпімен

Зылиха

шыққан өлеңдер жинағын Ғабит Мүсірепов ағаларың алып еді, біржарым жыл болды, неге екенін білмеймін, неше рет телефон соқсам да, қайтарып берер емес, — деп, маған сұраулы кескінмен қарағаны әлі көз алдымда.

— Ғабенмен сөйлесермін, берер, — дегенмін.

Иә, Ғабене телефон шалып, ниетімді айттым.

— Солай ма-а? — деді дауысын ақырын соза сөйлейтін дағдысымен.

— Кітап керек болып тұр, бүгін бе, ертең бе, тезірек беріп жіберіңізші! — дедім. Біраз үнсіздіктен кейін:

— Жарайды, — деді.

Кітаптағыларын, гезет қиындысындағыларын, мәшіңкемен, қолмен көшірілгендерін жинақтап, реттеп, апаймен келісім бойынша төрт дана етіп мәшіңкелеттім. Екі томға бөліп түптеттім. Біріншісіне «Батыр

Баян», «Қорқыт» дастандары мен 221 өлеңін, екіншісіне Максим Горькийдің Ана туралы әңгімелерінің, Мамин-Сибиряктан, т.б. аударғандарын, мақалаларын топтадым. Ол жұмысқа төлер ақы өзіме ауырлау болған тұста сыралғы інім Мұрат Әуезовпен ақылдасып едім, ол сөзге келместен көмектесті. Әдеби қор мүшелеріне Жарғымыз бойынша жылда, не жылара ақшалай көмек беретін ретіміз бар-ды. Мұратқа «Шығармашылық жұмыс кезіндегі материалдық жәрдем жасау» деген бап негізінде өтініш жаздырып, «130 сом берілісін» деп бұрыштама соғып, бухгалтериядан алдырып, баспалармен байланыс жөніндегі қызметкеріміз Тойболдыға Мұраттың көзінше тапсырдым. Бір «қызық» жәйт: кейінде, 2014-жылы болар, Мұраттың бір сұхбатынан: «Олжас бар бәріміз Мағжанның шығармаларын жинап құрастыруға Ғаббас Қабышевқа ақша жинап бердік» депті. «Жасырын кітаптың» жасалатынынан Олжас мүлде хабарсыз болды. Неліктен екенін білмеймін: Мұрат інім Олжасты орынды сыннан

жоқтығына шүбәленбадым, ал бейнесі көзімізден ерте таса болған Мағжанды тани алмадым.

— Блокпен де фотоға түскеніміз есімде, бірақ, ол фотоны алған-алмағанымды білмеймін, «байтал түтіл бас қайғы» болғанда неміздің, қайда қалғанын білер ес болды ма бізде?! Иә, андағыда Блок жок, ал Мағжан бар... — деп апай аса ажарлы жігіт бейнесін сұқ саусағымен нұсқанқырады да, сонсоң басындағы сары шағнам орамалының бір ұшымен әуелі Мағжанның бейнесін, одан кейін басқаларын ақырын ғана сипай сүртіп, бір күрсініп қойды...

— Апай, бұл фотоны да алайын, үлкейттейін, — дедім.

— Ала ғой, — деді.

Мағжанның фотобейнесін қолжазба-кітап көлеміне сай 17x22 см. еттіріп төрт дана жасаттым да, бірінші томдарының беташарына желімдедім. Гезет-журналдарда Мағжанның шаршаңқыраған кейіптегі фотосы шығып жүрген. Бұйрасындау шашы мандайын жабыңқыраған, өзі бұйығыңқыраған күйдегісі. Ал мына фотосында Маған — жігіттің сұлтаны! Бір көргенде-ақ

қорғаштап, мадақтап жүреді, оны «құдай жаратқан ақын» деп те шашбаулап, сынағандарды маймылға теңегені бар. Мен, әрине, Мұраттың «ақша жинап бердік» деген жалған сөзіне жауап қайтардым...

Фотосуреттерді қарап отырғанымызда он шақты адам топ болып түскен біріне көз тоқтатып:

— Апай, мына фотода кімдер бар, қай жылғы? — дегенмін.

— Бұл, егер ұмытпасам, Мағжан бірінші тұтқыннан босағаннан кейін Мәскеуде тұрғанымызда түскені ғой... Мәскеуде достары, жолдастары болды. Александр Блокпен, тағы басқа ақындармен араласқан. Блокпен бірге театрға екі-үш рет барғанбыз.

— Мына фотода Блок жоқ сияқты, ал Маған қайсысы? — дедім. Блоктың фотоларын сан көргендіктен оның мұнда

талай көзді суырып ала жаздаған шығар дерлік сұлу бейне! Оның бір данасын 2002-жылы «Қазақ әдебиеті» гезетінің редакциясына алып барып, жауапты хатшы Еркін Жаппасовқа тапсырдым. «Мағжан ағамыз ғажап көркем болған екен ғой!» деп таңқалды. Ол суретті басқа да гезет-журналға тараттым.

... Жасырын жасалған (самоиздат) сегіз кітапты Зылиха апайға алып бардым.

— Апай, міне, дайын болды! — дедім, қуанышымды жасырмай.

— Рахмет, қалқам!.. Рахмет!.. Көп... жүз жаса! — деп қалбалақтаған апай көз жасына ие бола алмай, кітаптарды кезек-кезек сипалай берді...

Екі томдықтың бір данасын апайдың өзінде қалдырып өзгелерін: мемлекеттік архивке, орталық кітапханаға, Әнуар Әлімжановқа бермек болғанбыз. Соны ескеріп:

— Мен үшеуін апарып тапсырайын, сіз әуре болмаңыз, жарай ма? — деп едім, апай басын шайқап, білезікті оң қолын сілтеп:

— Қалқам, мен басқаша ойлап отырмын. Архивке, кітапханаға тапсырмайық, оларды Әбділда Тәжібаев алып, құртып жібереді, ол Мағжанға тірісінде жау болып еді, өлісінде де әлі жау... Жоқ, кітапты оның қолына түсірмейік! Біреуін Әнуар Әлімжановқа бер, біреуін өзін ал, біреуін... Олжас Сүлейменовке бер, — деді, әншейіндегі қоныр үні шынылданқырап шығып.

Тілегін орындадым. Томдардың алғы бетін өзгерткен жоқпын, онда «архивке тапсырылды» деп қазақ, орыс тілдерінде қысқаша сілтеме-түсінік жазғанмын-ды.

Әнуар өзіне тапсырылғанды: «Сен архивші-тарихшысың ғой, менен гөрі сенде болғаны дұрыс шығар», деп жазушы Амантай Сатаевқа сыйлапты. Жақсы жолдасым, сырласым

Зылиха Жұмабаева мен
Шериаздан Елеуенов. 1988 жыл.

Амантайдың маған ойында жоқ олжаға кенелгенін айтып, «ұпай теңестіргені» бар. Ал екітомдықтың басқа данасын бір күні Жазушылар одағы кеңсесінің подвалынан тауып алдым. Сол жылы, кеңсені күрделі жөндеуден өткізу басталып, иелері босатқан кабинеттерде «керексіз» болып қала берген кітаптар подвалға түсірілген екен. Әлдебір мерейтой алдында бір кітаптар керек болды да, ақын жолдасым Сабырхан Асанов екеуіміз подвалдың кілтін алып түскенбіз. Кітаптар ортаға үйіп қойылыпты. Сабырхан анырып тұрып қалып: «Астапыралла!» — деді.

Шынында, көз ұялар, көңіл қажалар көрініс болғанмен, не істерсің, керегімізді іздеуге кірістік. Бір тұстан өзіме таныс қос қоңыр томды көріп қалдым да, дереу ұмтылып барып алдым. «О не? Не кітап?» делі Сабырхан. Мен көрсеттім, айттым. (Жазушылар одағындағы төртінші хатшылық қызметінен Кинематография комитетінің төрағалығына ауысып кеткен Олжас Сүлейменовтің кабинетінде қалған кітаптармен бірге шығарып тасталғанын түсіндім).

Зылиха апай мен немересі Ұлжан

апай

Сабырхан: «Маған берші!» деді, құмарта қалып. Көңілін жықпадым, бірінші томын бердім. Ал екінші томын «құпия костюмдық» шығарғанымнан хабардар сырлас ағам — жазушысыныншы профессор Тұрсынбек Кәкішев: «Маған Жұмабаевтың аудармалары туралы зерттеу еңбек жазуыма керек еді» деп алды.

Маған толық ақталды. Қуанышымызда шек болған жоқ. Баспадан алғашқы жинағы шықты. Зыхана барып, құттықтап:

— Апай, көңіліңіздегі пәлен батпан зілден арылдығың ғой, сүйінішіңіз ұзағынан болсын! — дедім. Апай құшақтап, бетімнен сүйді де:

— Отыршы, саған бір нәрсе айтайын. Маған ақталғаны, кітабы шыққаны — халқына қуаныш, маған кеш болса да, аздап болса да бақыт. Біраз жасарып та қалдым, — деп жымыды. — Бірақ... — Апай қабақ шытты. Дөңгелек көзі кіреукеленді. — Орыстар: «Сила есть, ума не надо» дейді ғой, солай болды. Анау цекадағылар күш көрсетуден әлі де танар емес, кітаптың алғысөзін әлгі Әбділда Тәжібаевқа жаздырды, менің қарсылығыма қарамады, ұятсыздар!..

— Апай, оған қамықпаңыз, Тәжібаев та, цекадағылар да жұмырбасты пенделер емес пе, — деп жұбатқан болдым. Ал апайдың наразылығы орынды еді.

— «Жұмырбасты» дейсің, шақшабастыларда да өздеріне жетерлік ақыл, ұят болуы керек қой?! Өмір бойы Мағжанды жамандап келген Әбділда Тәжібаев аяқастынан мағжаншыл бола қалыпты! Одан басқа жаза алатындар жоқ болғаны ма? Тым болмаса мына тірі отырған менің қарсылығыма құлақ қойса еді? «Е, ол кемпірдің бары не, жоғы не» дегендері ме?! «Партияның

орталық комитетіненмін» деп нығызданып бір жігіт келді, бетінің бәрі түк пе, біртүрлі, қикоңыз сияқты сүйкімсіз. «Сіз келіспесеніз де, алғысөзді Әбділда Тәжібаевқа жаздырамыз!» деп күш көрсетіп кетті. Сөйлесейін, хал-жағдайын білейін, пікірін естіін деп келмепті, сіресіп кіріп, сіресіп шықты. Бірденетай Бірдеңбеков деді ме... аты-жөні... Мен ғұмырымды Мағжанды жоқтаумен өткіздім, бірінші тұтқындалғанда сонынан Сібірге барып сенделдім, ал айырылып анырап қалғаннан кейін оның жазғандарын жинауға кірістім, редакциялардан, КазГУ-дің архивінен іздеп, көрінгенге жалынып, жаутаңкөз болып, аш-жалаңаш жүріп жинадым, — дегенінде апайдың көзінен жас домалап-домалап кетті. Мен жұбатыш бақтым. — Цекасы бар, баспасы бар бәрінде... жап-жас жігіттер... жүректері қандай қатты... аппақ басыммен жалынсам да, ешбірі жібімеді... бәрі күшті екен баяғыдай... Ғаббас қалқам, анау-мынау бос сөзді айтып, сені шаршатып жібердім бе, кешір!

— Шаршатқан жоқсың, апай, олай демеңіз, ал бізге керегі — сіздің енді қажымауыңыз, қайраттана түсуіңіз. Мағжанның ұлы тойы басталып кетті, топ ортамызда өзіңіз болып, талай салтанатты көресіз, яғни, өткеннің керегі жоқтарын есіңізге ала бермеңіз, күшіңізді сақтаңыз, апай!

— Қалқам, Мағжанның қуғын көретіндей, «халық жауы» деп құртып жіберетіндей жазығы болған жоқ. Ленинді, революцияны ұнатпай бір-екі өлең жазған, айыбы сол шығар. Онысын да анау бақкүндестері өршіте айтып, асқындырып жіберді... Жарықтық білімді адам еді және айтқанынан қайтпайтын, ешкімнен именбейтін еді. Бірінші рет қамалып, шығып келген

соң осы Алматыда оған жұмыс бермеді, гезит-журналға жолатпай қойды. Бірде түн ортасында оңи қап-қара болып келді, миына қан құйылып кететін шығар деп қорықтым, құдай сақтады. «Анау төрешіктер мені жындандыратын шығар. «Сталин жолдастан, партиядан, халықтан кешірім сұрап хат жаз!» деп кинап бітірді. Мен шаршадым, қажыдым. «Неңдей айып тақсандар да, не деп жазсандар да мейілдерін, әкеліндер, бәріне қол қойып беремін дедім де, қол қойып беріп құтылдым, жинала бер, ертен елге кетемін, бұларға қарамды көрсетпеймін, енді өлігімді ғана көрер!» деді... Сөйтіп, Қызылжарға кеттім. Бірақ онда да тыныштық болмады, қызметке алмады. Аман не, ақырында зоотехник болды, бір жамығатының жәрдемімен. Қарап отырып аштан өлсін бе енді... Бір айдан кейін ол жұмыстан да босатты, Алматыда қалған «достары» айкай салыпты: «халық жауына қамқорлық жасаушылар табылды!» деп... Көп сөйлеп кеттім-ау, қояйын осымен. Қайсыбірін айтарсың... — Апай орамалының ұшымен көзін тағы сұртты. Содан кейін: «Жазушы» деп аталатын баспадан бір жігіт келіп, менен Мағжанның кітаптарын сұрады. Мен өзін жасап қойған екі томды бердім. «Мағжан ағаның ақталғанына бәріміз қуанып, кітабын тез шығармақпыз» деді. Мен екі томды ұсынып отырып: «Бұларды Ғаббас Қабышев

дайындаған, бірінші томының алғашқы бетінде жазулы, соны атап жазындар» деп едім, шіркіндер жазбапты», — деді налысты үнмен.

— Апай, оны еске алмай-ақ қойыңыз, маған Мағжанның жинағы шыққаны ғана керек еді ғой, — дедім.

...Кейінде қайсыбір гезеттерде шаң беріп қалып жүрген «Мағжан Жұмабаевтың хаты» Мағжанның «қол қойып беріп құтылдым» хаты болды.

Қолдарына түссе, адам тұрғай, Құдайды ұрып өлтіруге дайын қарапайымдыларға қор болдына-ау, қайран Маға!..

Жасы тоқсанға тақалған Зылиха апай: «Мағжанның сүйегі қайда қалғанын кім білсін, туған жердің топырағы ең болмаса маған бұйырсын» деп Солтүстік Қазақстанға, Қызылжарға қоныс аударып, сонда қабға аттанды.

Қосымша: Қазекем алып-қашты сөзге бай ғой. Сол «байлығымен» барды жоқ етіп, жоқты бар ете береді. Оған Шығыс Қазақстан облыстық «Дидар» гезетінің 2015 жылғы маусым айының 18-і күнгі санында жарияланған «Абдолла Әбдірахманов: Суреттегі адамның өңі Мағжанға ұқсайды» деген шағын макаланы оқып, суретке көз салғанда тағы да куә болдым. Әңгіме марқұм ақынымыз Мағжан Жұмабаев хақында екен. Гезетке дереу мақала жазып жібердім. Жарияланды. Қысқаша мазмұны былайша:

«...Маған жайындағы бос сөзді тізер болсам, мысалы: Абдолла ақсақал Магадан түрмесінде бірге отырыпты; Бауыржан Момышұлы Красноярск қаласында жүздесіпті; жерлесі Хамза Абдуллин «1956 жылы Новая Земля деген жерде айдауда қайтыс болғанын» біліпті... Солардан алдымен Бауыржан Момышұлының «кездескеніне» тоқталсам, мен Баукеңмен үш мәрте әңгімелескенімде — сонау аштық, «халық жауы» науқаны, соңғы соғыс, әдебиет және заман туралы пікірлерін барлағанымда көп жәйтті дағдысынша қадап-қадап айтты. «Қазақ тілінің ертеңі мені қатты аландатады» деп бір түйсе, «Сәкен Сейфуллин қуатты, сымбатты ақын болды» деп екі түйсе, «Ілияс Жансүгіровтің «Дала», «Құлагер» дастандары ғажап! Дұрыс па?!» деді, маған жорта ежірейіңкіреп. Басқа ақын-жазушыларға қатысты ештеңе демеді. Баукең егер Мағжан Жұмабаевты тауқыметті күндерінде бір рет қана көрсе де, күйіне айтары сөзсіз еді. Ешбір жазбасында «кездескені» туралы бір ауыз сөз және жоқ. Ал «Бауыржан Момышұлы Мағжан Жұмабаевты көріпті, сөйлесіпті, «кешікпей алып қайтамын» депті» сияқты бөстекі сөз бергінде, соңғы он шақты жылда, пайда болды. Баукеңнің аруағын саудалаған ол «білгіштердің» кім екені беймәлім. Өкінішке қарай, біраз жұрт соларға қалайда сенді... «Халық жауы. Атылсын!» деген үкімге іліккендерден «Пәленбаевтың тірі қалғанын» қайсысымыз естідік? Магадан дозағындағы Мағжанды босатып алып қайтарлық құдірет Баукеңде болып па екен?

Бүгінде 96 жастағы Абдолла Әбдірахманов түрмеде Мағанмен 1948-жылдан 1951-жылға дейін бірге болғанын, жаза мерзімі 1948-жылы бітетін ақын лагерьдегі екі содырдың кеселінен тағы

сотталғанын, онымен бірнеше рет сөйлескенін, мәйітін көзімен ұзата іштей қоштасқанын айтыпты, ал аманат еткен өлең блокнотын ұрлатып алғанына, «Жас алаш» гезетінің қолқалауымен Магаданға барғандарында Мағжанның қабірін таба алмағанына әліге дейін өкінеді екен. Қолдан салынған суретті көргенінде: «Ұқсайды» депті.

Осындай «ғажайып оқиғаларды» естігенімде, оқығандымда соларды таратушыларға оларға сенушілерге қайран қаламын. Шіркін-ау, сәл-пәл ойлану керек қой! Мысалы, Абдолла ақсақал: «...солай да солай болды» дегенде жанында тұрып: «Иә, Абекең дұрыс айтады, мен куәмін» деген кім болды? Немесе қандай да бір деректің шындығы, жалғандығы құр сөзбен де беки бере ме, оны дәлелдейтін құжат қажет емес пе? «Мағжанның суретін» салған кісі оны Мағжанның жүзіне қашан, қай жерде қарап отырып салған? Әлде әбден таныс болғандықтан сырттай салып па? Дерек көзі қайда? Ал бұл нашар суретті Мағжанның өңі тұрғай сырт пішінін де көрмеген Абдолла ақсақал қалайша құптады?

Бұл сұрақтарға жауап қысқа да нұсқа. Алаштың арыстары туралы деректі фильм жасаумен көптен бері шұғылданып, бірнеше фильмі ақиқаттығымен көпшілікті риза етіп жүрген белгілі кинорежиссер Еркін Рақышев мырза өзіміздің, Ресейдің мұрағаттарында, оның ішінде Мемлекеттік қауіпсіздік комитеттері құзырындағы мұрағаттарда болып, аяулы арыстарымыздың қайсысы қашан, қайда сотталғаны, атылғаны жайындағы құжаттардан рұқсат етілгеніне қарай көшірме алған. Ол ізденістері туралы мақалалары, сұхбаттары республикалық бұқаралық ақпараттарда жарияланды. Көшірме алған құжаттардың бірі — Алматыда атылғандар тізімі. Онда: «Мағжан Жұмабаев. Расстрелян 19 марта 1938 г.» деп тұр. Демек, Мағжанның Магаданда, Красноярскіде, Новая Земля, т.б. жерлерде айдауда болғаны, түрмеде отырғаны — кәдімгі алыпқашты сөз, «Ұлы ақын Мағжан Жұмабаевты көрдім, сөйлестім» деу — арзан атакты малданушылық! 1938-жылы атылған адамды он жылдан кейін, 1948-жылы, тірі күйінде көре алатындай ол қай сиқыр, кімнің сиқыры?

Гезеттегі «Мағжанның суреті» Мағжанның ақталғаннан беріде гезет-журналдарда, кітаптарында шыққан суреттерінің бірде-бірін маңайламайды. Ойжотамен салынған.

Иә, «сиқыршылар» Сәкен Сейфуллиннің аруағын да мазалады. «Мен Сәкенді Магаданда көрдім, сөйлестім», «Мен Сәкенді Сібірге пойызбен әкетіліп бара жатқанында вагонда көріп, тілдесіп үлгірдім», дегендей жалған сөз ауызша да, жазбаша да желпіндірілді. Сөйтіп, ол ағамыздың да сүйегін іздегіштер табылды. Баяғы — өзінің атын шығару, аз да болса атақ-данқтан үлес алып қалу. Ал Е.Рақышев көшірмесін алған тізімде: «Сәкен Сейфуллин. Расстрелян 25 февраля 1938 г.» делінген.

Сонымен, ұлкен-кіші ағайындар, Мағжан ағамыздың аруағын да, Сәкен ағамыздың аруағын да мазалауды тоқтатуымыз керек».

СМОЖЕТ ЛИ БАУРЖАН БАЙБЕК СДЕЛАТЬ ИЗ АЛМАТЫ ГОРОД-САД?

В августе этого года будет три года, как акимом Алматы был назначен Бауржан Байбек. Как изменился наш город за это время, какие изменения в городской среде можно приветствовать или, наоборот, какие новшества можно считать неудачными, как работает общественный транспорт (ОТ) и т.д.? Ведь основная проблема южного мегаполиса – проблема автомобильных пробок, и от ее решения зависит будущее города.

ПОКА ТРАНСПОРТНАЯ ПРОБЛЕМА НЕ РЕШЕНА

В этом плане можно приветствовать внедрение электронного билетирования «Оңай», приостановление трамвайного движения, выделение отдельных полос для общественного транспорта на нескольких улицах.

В прошлом году на семи улицах построили велодорожки, сузив пространство для автотранспорта. Это не есть хорошо, потому что вначале надо решить проблему транспортного коллапса, лишь после этого надо было приступать к этому проекту. Надо учитывать сезонный характер движения на велосипедах, уклон рельефа вверх с севера на юг и малочисленность велосипедистов, т.е. необходимо рационально использовать улицу, которая пока жизненно необходима для автомобильного транспорта. Как один из выходов – развивать велодорожки рядом с пешеходными тротуарами.

Ведь Алматы стал городом для автомобилей, а не для людей, как должно быть. Машины заполнили не только проезжую часть дорог, но и тротуары, дворы, свободное пространство возле домов, зданий и т.д. – весь город превратился в сплошную парковку. В итоге страдают экономика, экология, здоровье горожан, туризм, будущее мегаполиса.

Как отмечают эксперты, на долю автомобильного транспорта в Алматы приходится около 70-80% всех вредных выбросов в атмосферу. В результате город, не являясь крупным промышленным центром, в то же самое время считается одним из загрязненных городов Казахстана.

Для выхода из транспортного коллапса есть лишь один выход – массивное развитие ОТ с новыми комфортабельными автобусами. Это также выделение отдельных полос для автобусов и троллейбусов на многих улицах, где есть такая возможность, введение скоростного автобусного транспорта (BRT) (вместо скоростного трамвая) по некоторым улицам с выделением отдельной полосы.

Развитие ОТ должно вызвать вытеснение личного транспорта, частных извозчиков с центра южной столицы, впоследствии – с ее микрорайонов до пригородных поселков и городов-спутников. Другой альтернативы развитию городского транспорта нет – об этом свидетельствует опыт Сеула, Ко-

пенгагена, Стамбула и т.д. Можно даже дотировать из бюджета – это выгодно, потому что мегаполис несет большие убытки от каждодневных пробок.

Заторы в Алматы начинаются с области и даже с южных регионов страны: из-за неразвитости междугороднего сообщения и общественного транспорта эту нишу заполнил частный транспорт. Пробки в Алматы начинаются с Талгара, Каскелена, Бурундая и т.д. – это одна системная проблема. Во всем мире есть пригородные электрички – у нас их нет. Поэтому развитие транспортной отрасли должно иметь системный характер: развитие ОТ в Алматы и городах-спутниках должно идти наравне с развитием пригородного пассажирского сообщения.

Чтобы жить в экологически чистом, удобном, здоровом, красивом городе, надо ввести немало ограничений. Такой разъяснительной работы среди наших автоводителей пока не ведется. Согласны ли наши чиновники, бизнесмены, банкиры и простые граждане пересест на общественный транспорт? Устроит ли такая стратегия местную власть, сможет ли она сократить количество служебных машин? Многие проблемы решаются, если будет скоростной комфортабельный и недорогой ОТ.

Чтобы убрать с дворов и улиц стихийные паркинги, необходимо строительство системы паркингов – о ней тоже ничего не слышно. Любое строительство должно начинаться с учетом нужд парковки, а у нас – построили учреждение, а автомашины занимают все ближайшие улицы.

АЛМАТЫ ТЕРЯЕТ СВОЙ НЕПОВТОРИМЫЙ ОБЛИК

Надо приветствовать снос заборов, обновленную улицу Панфилова, которую открыли для пешеходов от ГАТОБа до Арбата, хотя качество

исполнения вызывает вопросы. В целом должны появиться скверы со скамейками, новые парковые зоны, широкие тротуары с деревьями и скамейками. А также улучшение городского дизайна: ликвидация больших знаков рекламы, билбордов, экранов, подъем кроны деревьев и т.д.

Что касается старых зданий, особенно с оригинальной архитектурой, надо оставлять в первозданном виде, лишь реставрируя их, или реконструкция не должна менять их кардинально. Все-таки дух и красота города живут в памятниках архитектуры, которые представляют и историческую ценность. Это актуально именно сейчас, когда часть представителей городских властей предлагает отказаться от исторической части города и застроить центр небоскребами в стиле «хай-тек».

Уже снесли кинотеатр «Алатау», здание бывшего Госплана на ул. Желтоқсан, 115. Создается впечатление, что местной властью не определены границы исторического центра города и здания, представляющие культурную и историческую ценность, не разработаны генеральный план и «идеология» городской архитектуры и экологии. Тенденция хаотичной застройки 90-х годов сохранилась до сих пор, так же, как и уничтожение зданий, зеленых насаждений без понятного плана.

В целом Алматы теряет свой знаменитый «зеленый наряд» – это и вырубка деревьев, и малочисленность скверов, цветников. К примеру, многочисленные цветники в Алма-Ате были отличительной чертой города. Помните, знаменитый цветник на ул. Богенбай батыра (быв. Кирова), напротив Главпочтамта? Это были потрясающие места для горожан, очень чело-вечное место. Или перед Дворцом республики были цветники, фонтаны. Какая была необходимость их сносить?!

Испортили наш любимый Ар-

бат. Расстояние от домов по бокам торгового центра «Пассаж» всего 3-4 метра. После известного пожара были расплавлены окна и балконы домов. Если пожарные не приехали бы вовремя, то случилась бы большая беда. Давно пора сносить этот ТЦ «Пассаж».

10 мая 2016 г. в Алматы произошел пожар в супермаркете «Юбилейный». Лишь после этого события последовала череда сноса незаконных построек. Так, например, снесли несколько незаконно возведенных построек в кафе «Луна», которое располагается в микрорайоне «Школьник-2».

В феврале 2016 г. Градсоветом был введен запрет на строительство зданий больше 12 метров или 3 этажей выше проспекта Аль-Фараби, а также запрет возведения любых зданий в горной местности. Это решение было принято лишь после визита в Алматы президента Нурсултана Назарбаева, который раскритиковал строительство коттеджей на Шымбулаке и выше проспекта Аль-Фараби.

НЕОБХОДИМ КОМПЛЕКСНЫЙ ДИЗАЙНЕРСКИЙ ПОДХОД

На Западе эстетическую и художественную культуру определяли художники, архитекторы, дизайнеры, поэтому у них красивые города, и парки, и музеи, и памятники – на века. У нас же – политики, чиновники, бизнесмены, которые по определению не могут быть художниками и архитекторами, поэтому памятники и архитектура живут недолго – они сооружены не по эстетическим законам, а идеологическим, «денежным».

Ныне «худсовет» – чиновники, и этим все сказано. В итоге в стране эстетическая культура на низком уровне – ее определяет рынок, дельцы от искусства, а не профессионалы. Снижение художественной культуры можно видеть на улицах Алматы: какие-то аляповатые фигурки коней, страшных спортсменов и т.д., даже перед академией искусств им. Т.Жургенова – скульптуры не профессионалов.

Государство забыло о капитальном ремонте домов советской постройки, которых в мегаполисе огромное количество. Большинство из них – неухоженные однотипные дома неопределенного серого цве-

та, нагоняющие тоску, с грязными, с неприятным запахом подъездами. Европейские города привлекательны не потому, что новые – они построены качественно, согласно замыслам архитекторов и скульпторов, эстетически выдержанные и ухоженные, с капремонтам, с модным сочетанием цветов и т.д.

В советское время в Алма-Ате строительство зданий велось по генеральному плану, микрорайоны также застраивались по единому утвержденному плану. По этой причине соблюдались строительные стандарты, была гармоничная архитектурная цельность, город имел свой неповторимый оригинальный архитектурный облик, был одним из зеленых городов Союза. Ныне такие стандарты растеряны.

Власти спохватились поздно, когда воздушная, «шатровая», светлая, зеленая Алма-Ата превратилась в громоздкий, стеклобетонный, «разношерстный», безвкусный Алматы. К примеру, Esentai Mall – вполне качественное здание, но такого в мире очень много. В развитых странах сталкиваешься с такими же моллами, только еще больших размеров. В этом нет ничего оригинального, самобытного для горожан и туристов.

В то же время немало зданий, имеющих историческую ценность или архитектурную привлекательность, было снесено или реконструировано, нередко – неудачно. «Классический» пример такой реконструкции – Дворец Республики. Здание с характерной шатровой крышей прекрасно смотрелось на фоне гор. Легкая и светлая решетчатая конструкция фасада создавала впечатление парения в воздухе. Дворец единым стилем перекликался с гостиницей «Казахстан», комплексом зданий Казахского телевидения и др. После реконструкции краса города превратилась в стандартное, громоздкое стеклянное здание и потеряла свою прежнюю оригинальность.

Подобное случилось и с Дворцом спорта и культуры имени Балухана Шолака после реконструкции и достройки – он превратился в массивную и непривлекательную коробку.

А ведь советская архитектура могла бы стать для Алматы своеобразным брендом. Таких зданий в мире больше не строят, а здесь они хорошо сохранились и выгодно смотрятся в городском пространстве.

Например, здание гостиницы «Казахстан» по праву стало символом города и всей республики. В советское время его тиражировали в различных сувенирах, значках, марках. Необходимо возвращение к практике зеленого, красивого, функционального, человеческого облика мегаполиса, который был в советское время.

Цветник в 1960-х годах на ул. Кирова, напротив Главпочтамта

На протяжении всего периода нашей суверенной истории перед казахстанским обществом стоит проблема перехода деятельности всех госструктур на государственный язык. Ситуация по сей день остается довольно невнятной. А совсем недавно на самом высоком уровне прозвучал призыв-требование проводить заседания правительства и парламента на казахском языке. Однако последующие события показали, что здесь существует много подводных камней.

В этой связи возникают вполне закономерные вопросы, которые мы адресовали нашим известным соотечественникам:

1. Насколько реально в современных условиях проводить заседания правительства (в том числе и отраслевых министерств) на государственном языке? Способна ли отечественная бюрократия осуществить этот переход на таком качественном уровне, который бы гарантировал эффективную работу государственной машины на всех этапах власти?

2. Сможет ли предлагаемая мера катализировать процесс перехода всего общества на казахский язык? Иначе говоря, приведет ли она к повсеместному расширению сферы применения государственного языка населением страны?

3. У нас еще с 1990-х неоднократно издавались нормативные акты, в которых назывались вполне конкретные сроки перевода делопроизводства в госорганах на казахский язык. Однако, за исключением некоторых областей, такой перевод так и не состоялся. Почему? Какие тут были объективные и субъективные причины?

4. Не раз отмечалось: многие наши законы и подзаконные акты писались на русском языке (а порой являлись прямой калькой российских), а уже потом переводились на государственный язык. Так ли это на самом деле, и возможно ли изменить ситуацию?

Кват Домбай, общественный деятель: «Процесс перехода на государственный язык будет носить взрывной характер»

1. Думаю, инициатива давно назревшая и правильная. Более того, это единственно возможный вариант перехода к управлению на государственном языке. Иного пути просто нет. Потому что именно сверху вниз и в регулятивном порядке это и должно осуществляться.

Что касается второй части вопроса, то дьявол кроется в деталях. Но необходимый инструментарий есть, есть готовая методика изучения государственного языка, имеется профессиональная терминология. В тех секторах,

СМОЖЕТ ЛИ ВЛАСТЬ заговорить исключительно на казахском языке?

где я сам работал – финансовом, телекоммуникационном и нефтяном – она подготовлена и существует давно. Однако по причине того, что руководство не использовало казахский в качестве рабочего языка, этот багаж лежал мертвым грузом. Теперь только необходимо установить переходное время, особо не откладывая и не затягивая. Думаю, потребуется от 12 до 18 (это максимум) месяцев. Полагаю, что за это время будет аккумулярована необходимая критическая масса для повсеместного перехода на казахский язык.

Следует сказать, что от 40 до 60 процентов министерств и так уже работают на государственном языке. То есть процесс этот будет начинаться не с нулевого порога. К примеру, деловая переписка администрации президента с министерствами уже сейчас фактически на 80 процентов осуществляется только на казахском языке. То же самое можно сказать и о решениях судов, которые тоже выносятся на государственном языке.

На самом деле проблема не такая уж серьезная и сложная, как может показаться человеку неосведомленному – таковой она видится только тем, кто игнорировал этот объективный процесс.

Думаю, настало время просто сесть и немного поднапрячься. Повторяю: от 12 до 18 месяцев – более чем достаточный срок, чтобы все это процентов на 80 заработало.

Если не пойти на такой шаг сейчас, то может возникнуть межпоколенческий диссонанс. Следует учитывать, что молодежь в возрасте до 25 лет – это на 70 процентов казахоязычные граждане. Дальнейшая задержка (23 года и более) способна породить излишнее напряжение с вероятной трансформацией его в конфликтную ситуацию. Если этой группе населения не предоставить возможностей для осуществления своей профессиональной деятельности на родном языке, то это может негативно отразиться на их карьерах, ударить

по социальным лифтам, а в дальнейшем сгенерировать протест. В принципе, такие настроения можно ощутить уже сегодня.

2. Такая мера приведет в соответствие потребности общества в услугах, которые оно хочет получать на родном языке. Сейчас этого нет. К сожалению, сегодня тот же 25-летний гражданин, беря кредит в банке, не может получить документы на государственном, то есть родном для него, языке. Этот диссонанс должен быть убран, а ситуацию необходимо привести в соответствие с демографическим трендом: уже сегодня доля казахов достигла порядка 74-х процентов от общей численности населения страны.

К тому же нужно учитывать, что средний возраст казахов составляет порядка 28 лет. И это очень серьезный фактор, который нельзя дальше игнорировать. Мы и так несколько запаздываем, и поэтому необходимо успеть на уже уходящий поезд и сделать все, чтобы избежать каких-то нежелательных катаклизмов. Необходимо привести предоставление госуслуг и возможности для коммуникации в соответствие с потребностями растущего населения.

В прошлом году более 70 процентов выпускников школ сдавали ЕНТ на казахском языке. А 90 процентов первой сели за парты в казахских классах. И это на самом деле очень важные и принципиальные показатели изменений, происходящих в нашем обществе.

3. К объективной причине можно отнести неэффективность в целом госаппарата по реализации госпрограмм. Это видно не только в том, что касается внедрения и расширения сферы применения государственного языка, но и во многих других вопросах, когда те или иные государственные проекты не реализуются в сроки либо не приносят желаемых результатов. Поэтому негативные тенденции, связанные с внедрением государственного языка, стали частью общей управленческой проблемы.

Что же касается причин субъ-

ективного порядка, то они частично сняты, но кое-где еще продолжают существовать. Вот, к примеру, я не могу сводить своих детей в кино на казахском языке. А для меня это принципиальный вопрос. Хотя я сам отношу себя к русскоязычным казахам, для меня важно, чтобы мои дети росли в среде родного языка. Но почему-то применительно к тому же кино у меня нет такой возможности. Причем речь идет не о государственных структурах, за это ответственных, а о частных. Поэтому я подозреваю, что имеет место некий саботаж. Видимо, невидимая рука рынка все же есть (смеется), и она тормозит процесс расширения сферы использования государственного языка. Наверное, прокатчиком это невыгодно.

4. Что было, то было. Это следствие болезни роста, но ситуация рано или поздно изменится.

Примерно полгода назад я давал интервью по языковой проблеме и сказал тогда, что процесс перехода на государственный язык не будет постепенным, а произойдет быстро, за год-два. То есть он будет носить взрывной характер.

Большинство из нас думает, что не умеет говорить на казахском. Но на самом деле, если любого из нас закинуть в сугубо казахскую среду (в тот же аул), то через неделю мы сами будем удивляться, что до этого разговаривали преимущественно на русском языке. Поэтому я и думаю, что процесс перехода произойдет быстро. В какой-то момент все мы заговорим на казахском. Во всяком случае, наши дети.

Национальный банк еще три года назад издал четырехтомный словарь финансовых терминов. Шикарное издание, там есть все, что необходимо для дела. В этой связи вспоминается изречение президента «НР»: «Если бы мы знали все, что мы знаем, то мы стоили бы на рынке в сто раз дороже».

Для перехода на казахский язык за все эти годы было сделано немало, а то, чего еще не хватает, будет сделано в ближайшее время.

Марат Толибаев, блогер: «Эта мера станет катализатором процесса усиления роли и позиций казахского языка»

1. Считаю, что в нынешних условиях это уже реально. Абсолютное большинство руководителей министерств, ведомств и регионов владеют государственным языком хотя бы на минимальном уровне, достаточном для проведения заседаний. Понятно, что основная часть текущей работы, переписки, рабочие переговоры и совещания по-прежнему будут вестись на русском языке, но проведение хотя бы официальных заседаний на государственном языке дало бы мощный импульс его развитию.

2. Да, такая мера действительно станет катализатором процесса усиления роли и позиций государственного языка, стимулом для его изучения всем госаппаратом, а следовательно, и большим количеством других граждан, контактирующих с госорганами.

3. На мой взгляд, мощным катализатором роста националистических настроений в Казахстане стали события 2014-го в Украине, а именно присоединение Россией Крыма и ее участие в конфликте в Восточной Украине. После этих событий многие наши сограждане (в основном этнические казахи) стали проецировать случившееся на Казахстан. Иначе говоря, пришло понимание того, что в случае движения нашей страны к большей независимости от северного соседа тот может предпринять агрессивные действия. Это породило антироссийские настроения и рост национального самосознания. На этой волне внимание к языковому вопросу усилилось. Вот в чем, на мой взгляд, заключается причина сегодняшнего повышенного интереса общества к казахскому языку.

4. Насколько я знаю, это правда. Во всяком случае, в ведомствах, в которых я работал, все происходило именно так. Причина одна – плохое (на тот момент) знание делового казахского языка большинством чиновников. Кроме того, официальный казахский язык долго проходил стадию становления, многие термины только вводились или часто менялись. Это тоже сказывалось. Зачастую бывало так, что текст, написанный на казахском одним специалистом, браковался другим, после чего полностью переписывался заново. Калька с русского языка хоть и не избавляла от такой проблемы полностью, но сокращала вариации. Надеюсь, сегодня, с развитием официального казахского языка, мы созрели для написания оригинальных текстов на государственном языке и уже последующего перевода их на другие языки.

АБУЛХАИР-ХАН — ЖЕРТВА «ИСТОРИКОВ»

Когда Абулхаир начал управлять Младшим жузом как хан, он преуспел в борьбе против России. Уральские казахи войска со дня своего основания (1580) совершали набеги на казахские земли. Их целью было захватить реку Яик (Урал), богатую осетровой рыбой. При Петре I против казахов были сориентированы калмыки, которых русская администрация вооружила наилучшим образом. Эта кровопролитная война за Яик между казахами Младшего жуза и русскими продолжалась 300 лет.

При Абулхаир-хане в 1709 году казахи захватили огромный казачий обоз, шедший в Сызрань. В 1711 году 16-тысячный казахский отряд разгромил хлебный обоз, направлявшийся в Яицкий городок, 300 казаков попали в плен и были проданы в Хиву. В 1713 году отряд из 800 джигитов захватил рыбный обоз, шедший в Самару, казаки погибли. Такие нападения совершались постоянно.

В 1718 году 20-тысячное казахское войско окружило Яицкий городок, отрезало его от Самары и более месяца держало в осаде. В июле 1719 года 20-тысячный казахский отряд во главе с Абулхаир-ханом осадил Яицкий городок и едва не взял его. Было много погибших с обеих сторон. В сентябре 1720 года между казахами и казаками произошёл жаркий бой у реки Самары, 50 взятых в плен казахов на месте зверски убили. В 1721 году казахи и калмыки во главе с атаманом Балмашновым совершили поход в казахскую степь до Уила и захватили пленных. В январе 1722 года казахи организовали ответную атаку. 300 казахских джигитов разбили у реки Шагын зимнюю станицу и взяли в плен 70 казаков.

КТО НАВЁЛ ДЖУНГАР НА СТЕПЬ?

В 1722 году Пётр I решил закончить с завоеванием казахской степи. В его план входил молниеносный удар по всей степи. В начале зимы 1723 года в степь должны были войти с востока джунгарское войско, с запада — казахи отряды и калмыки. Россия вооружила джунгар самым новым вооружением, включая артиллерию. Осенью 1722 года к джунгарам прибыл капитан артиллерии И. Унковский. Его до сих пор наши историки ошибочно считают дипломатом. Джунгарское нашествие началось зимой. Захватчики быстро заняли территорию казахской степи до Туркестана. Но казачьи отряды и калмыки с запада не смогли продвинуться вперёд. Этому помешал Абулхаир-хан.

Джунгары и волжские калмыки на казахов нападали только по указке и с помощью России. Если бы в 1723 году Абулхаир не предпринял решительных мер, весь Казахстан попал бы под власть России. В это трагическое для казахского народа время — «Ақтабан шұбырынды» великий Абулхаир стал спасителем. Он смог остановить калмыцкие и казачьи отряды на западе, учинив им большой урон между Яиком и Волгой. Калмыцкий хан Аюке и казачьи отряды не знали, как спастись от Абулхаира.

28 ноября 1723 года Военной коллегией были получены донесе-

ния князя А.П. Волынского о том, что войска Абулхаира в первых же сражениях с калмыками наголову разбили улусы тайши Лекбея численностью около 2 тыс. семей, захватили большое количество пленных, множество голов скота (И.В. Ерофеева, стр.133). В эти трагические годы Абулхаир несколько раз осадил Яицкий городок, и его войско занимало всю территорию между Яиком и Волгой.

КАК ПЕРЕВЕЛИ ПИСЬМО АБУЛХАИР-ХАНА

Теперь несколько слов о присоединении Казахстана к России. Абулхаир никогда не присоединил Младший жуз к России. До сих пор власти умышленно писали о нём неправду. О том, что Абулхаир якобы присоединил казахов Младшего жуза к России впервые было написано А.И. Левшиным в 30-е годы XIX века. Его книга «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей» была написана по заказу, правдивость её вызвала сомнения у Чокана Валиханова. Он выявил немало недостатков книги Левшина, высмеивал его, называя «Геродотом казахской истории». Левшин всячески расхваливал Абылай-хана и старался очернить Абулхаира и Абулмамбета, указав многие исторические факты.

По Левшину, Абулхаир якобы 3-4 раза давал клятву России. А он ни разу не делал этого. Например, в 1736 году Абулхаир помог башкирским восставшим, а Левшин изобразил всё наоборот. Левшина в этих вопросах опровергали многие учёные, в том числе английский исследователь Олькотт. До сих пор в

качестве доказательства лояльности Абулхаир-хана России приводится русский перевод его письма 1730 года. Но оригинал не соответствует переводу!

Вот цитируемый обычно перевод: «Послание в Петербург Её Величеству.

Величайшей, благородной, богатой и умной обладательнице многих земель, Её Величеству государыне императрице ежедневно, ежемесячно и ежегодно желаем божией милостью благополучного государствования. Наше заявление Вашему Величеству состоит в том, что с подданным Вам башкирским народом, который находится за Уралом, у нас близких отношений не было. Желяя быть совершенно подвластным Вашему Величеству, я посылаю своего посланника вместе с Вашим подданным Алдарбаем. Этот Алдарбай требовал посланника от нас к Вашему Величеству, и поэтому мы, Абулхаир-хан с подвластным мне многочисленным казахским народом Среднего и Малого жузов, все преклоняемся перед Вами, являемся Вашими слугами и все вместе с простым народом желаем Вашего покровительства и ожидаем Вашей помощи, чтобы с подданным Вам башкирским народом, находящимся за Уралом, жить в согласии.

Желаем Вам всякого благополучия и будем Вашими подданными.

(Передали): Сеиткул, Главный посланник Куттумбет с товарищами».

Слова, выделенные нами, в оригинале письма отсутствуют. Вот правильный перевод этого исторического документа, сделанный Амантаем Исиним: «Величия и милости высокой, государства превыше, правящей землями Её Величеству белой великой императрице обращаемся с обыденным намерением. Изодня в день, из месяца в месяц, из года в год государство да пребывает в здравии и приумножается. Наше заявление Вашему Величеству следующее. С народом Вашего Величества уральские ештек-башкортами меж нами нет согласия. Теперь желая получить под покровом Вашего императорского величества защиту и спокойствие, посылаю, присоединив к лесной дороге уральскому ештеку подданному Вашему Алдарбаю, своего посла. Поскольку этот Алдарбай просил посла к Вашему императорскому величеству, мы, Абулхаир-хан, сорок санов казахов, Средний и Младший жузы со всеми подвластными мне караша склоняем голову.

Ярлык: с Вашими слугами уральскими ештеками хотим достичь согласия. С Вашим ярлыком да будем в согласии. Посланный посол Сеиткул во главе с Кутлуметом с товарищи». Цель письма ясна из слов, вы-

деленных нами: восстановить дружеские отношения с башкирами, а вовсе не просить подданство у России. Но Россия сделала всё, чтобы расстроить дружбу между казахами и башкирами. На это обратил особое внимание Чокан Валиханов, который собрал много материалов о казахско-башкирских отношениях. Даже на исторической встрече между казахами Среднего жуза, возглавляемого Абулмамбет-ханом и Аблай-султаном, были разговоры, касающиеся башкирского восстания. Эту встречу позже в России трактовали как добровольное присоединение Среднего жуза к России. Встреча была омрачена неожиданным отъездом сыновей Абулхаира — Нуралы и Ералы, которые получили от отца известие о вторжении в казахские кочевья волжских калмыков. Это ещё раз доказывает, что казахи Младшего жуза и хан Абулхаир не приняли ещё российское подданство. Иначе царские власти не позволили бы калмыкам нападать на казахские земли.

«КІШІ ЖҮЗГЕ НАЙЗА БЕР»

Хотя Абулхаир не признал подданство России, он старался мирным путём остановить многолетнюю вражду. В 1742-1748 годах Абулхаир вернул 1182 пленных русских солдат. Но Россия не оправдала его надежд. Особенно плохими стали отношения после того, как в Оренбург в 1742 год приехал губернатор И.И. Неплюев. После первой же встречи с Абулхаиром они расстались непримиримыми противниками. Поэтому Неплюев отправил своего человека к султану Бараку, жаждавшему стать ханом и проявлявшему желание принять подданство России ещё в 1735 году. Барак обещал убить Абулхаира и, в конце концов, исполнил своё обещание.

В 1746-1747 годах Абулхаир принял ряд решительных мер, чтобы освободить территории между Волгой и Яиком от калмыков и казачьих отрядов. 13 февраля 1746 года казахское войско численностью 1500 человек, возглавляемое Абулхаиром, обошло форпосты Яицкой линии ниже Гурьева, перешло на правый берег реки и напало на калмыков, отогнав большие табуны лошадей. Они разгромили

русские поселения и увезли с собой 638 человек русских и калмыков. В числе захваченных в плен были купцы А. Ганюшкин, И. Велугин, атаманы А. Версин и другие. По определению И.В. Ерофеевой, Абулхаир рассчитывал использовать этот набег как средство силового давления на Неплюева с тем, чтобы он отпустил его сына Кожамета. Ровно через год, в январе 1747 года, такой же набег повторили 500 джигитов Абулхаира.

В заключение мы можем сказать, что Абулхаир — единственный казахский хан, который всю свою жизнь воевал с Россией. Казахская поговорка гласит: «Кіші жүзге найза бер», смысл которой таков: казахов Младшего жуза отправляй на войну. Мы долгое время не понимали смысл этой поговорки, потому что с джунгарами воевали все казахи. Но мы просто не знали раньше ничего о 300-летней войне между казахами и казачьими отрядами. А между тем в Западном Казахстане не проходило года без кровопролития. Мы знаем только о трёх восстаниях — Сырыма Датова, Исатая Тайманова и в конце XIX века Жанкожа Батыра. Но восстаний было гораздо больше.

Перед тем как установить памятник Абулхаиру в городе Актобе, требовалось историческое обоснование. Мы в Институте истории и этнологии имени Чокана Валиханова подготовили тогда эту справку и постарались показать, что Абулхаир-хан — самая выдающаяся фигура в казахской истории XVIII века. Думаю, не будет лишним, если этому легендарному казаху поставят даже золотой монумент. Что касается установки памятника Абулхаиру в Москве, это очень трудная задача, поскольку российские учёные хорошо знают боевую деятельность Абулхаира, хотя в Казахстане об этом ещё знают мало. Вряд ли в России позволят соорудить памятник казахскому хану, который всю жизнь воевал с Россией. Для Российской империи Абулхаир был врагом номер один. На почёт в России может рассчитывать разве что Абылай, который большую часть своей жизни состоял в дружбе с Россией.

Самат УТЕНИЯЗОВ,
профессор Мадридского
университета

Памятник Абулхаир-хану
в Актобе

В Казахстане, как и на всем общетюркском пространстве, все более популярным становится тенгрианство – религиозно-философская система древних кочевников, существовавшая задолго до прихода к евразийским народам ислама и христианства.

«Слово шаман неправильное, оно пришло к нам из Европы, у нас есть свое исконно тюркское слово «кам», именно от него произошло слово «камлать», то есть совершать обряд общения с духами», – в глазах у Карабатыра (именно так он просит себя называть) при рассказе о тенгрианстве появляется блеск. Видно, что он искренне верит в то, о чем говорит. Карабатыр Каган, воин Тенгри – по-простому представляется он, в миру известен под именем Батыржан Сейдомар, президент Международного общественного фонда «Наследие кочевой цивилизации» и председатель Алматинского филиала Всемирной ассамблеи тюркских народов.

ТЕНГРИАНСТВО – ЭТО ЛЮБОВЬ К ПРИРОДЕ

система, описывающая первичные законы мироздания. Принципы Тенгри ассимилировались многими мировыми религиями и по сей день лежат в истоках мировоззрения всех народов. Но сила тенгризма не в мифах о сотворении жизни и не в эзотерических знаниях, не в знании о многомерности Вселенной и бесконечности миров, к которому современная наука только начала подкрадываться. И даже столь точные сведения о человеке, его духовном строении, о природе и астрономии не являются основой тенгризма. Простые и чистые истины, дающие умение жить согласно логике Небесного закона. Вера в Тенгри – это не отрешение,

Батыржан Сейдомар

– Что такое тенгрианство сейчас? Религия, философская система или возвращение к национальным истокам?

– Все, что вы перечислили, плюс еще, к сожалению, пиар. Да, вы не ослышались, сейчас тема национальных традиций становится модной, и многие не упускают возможности заработать себе на этом баллы. А вообще, тенгрианство – это слово, выдуманное французским ученым-востоковедом Жан-Полем Ру. Он первый применил эту терминологию для того, чтобы выделить доисламские и дохристианские верования народов, населяющих Великую степь. Правильным будет название вера Тенгри, а еще лучше, мировоззрение Великой степи. Для меня вера Тенгри – это, прежде всего, философия и наука. Многие считают, что это религия, но это не так. У казахов есть такая поговорка: «Дін қараңғы ін» – «Религия – темная нора». А я скажу так, люди сотворили религию сами, чтобы управлять другими людьми. И в современных религиях человек является рабом Всевышнего, и относятся они к другим живым существам и природе, не считаясь с ними. Даже друг друга не уважают, если тот или иной человек другой религии. А в вере Тенгри человек и все живые существа – это дети Всевышнего Тенгри. Тенгри – таково имя Всевышнего Создателя, которое по-русски звучит, как Бог, а на арабском – Аллах.

Очень хорошо о нашем мировоззрении сказал Радик Темиргалиев: «Тенгрианство – это вера без священных книг, без пророков, без храмов, без ересей, без ужасов ада и прелестей рая. Весь мир – наш храм, а ад и рай здесь, на Земле. Тенгри завещал лишь беречь природу – родную степь, леса и горы, птиц и животных, и это было в интересах самих кочевников. И потому историкам неизвестно ни единого случая, когда кочевники бы силком обращали в тенгрианство другие народы».

В мировых религиях жизнь верующего посвящена одной цели, чтобы попасть в рай, у нас нет ни рая, ни ада, цель нашей жизни – оставить наследие потомкам. Вера Тенгри учит любить природу и понимать ее сущность. Наши предки никогда не резали скот, принося его в жертву Богу. Наоборот, они просили у животного прощения, говоря: «Ты умрешь, но я должен это сделать, чтобы не умереть с голоду». Учит любить и хранить культуру, традиции и обычаи наших предков! У казахов есть такая поговорка «Пока дух предков не будет доволен, живой никогда не будет счастливым». А еще есть выражение – «ты можешь не верить в духов, но это не означает, что духи не верят в тебя».

БАЛБАЛЫ, АРУАХИ И ФИЛЬМ «АВАТАР»

Горы, реки, деревья, земля, огонь, у них есть свои хранители – духи, мы называем их Аруах. Также Аруах – общенародный боевой клич, с которым казахи шли в бой, означает «Дух

и их бывшие заслуги. Раньше на могилах ставили балбалы (каменные истуканы), нас упрекают, что мы поклоняемся им, а если разобраться, то мы никогда самому балбалу не молились. Когда воин в бою побеждал другого воина, победитель в честь своего поверженного врага ставил камень-балбал, и рядом с ним мы отдаем дань уважения нашим героическим предкам. Есть такое понятие святое место или энергетический портал, так вот наши порталы или святые места – это любое дерево, любой костер.

Наши предки испокон веков говорили, что цифра неба – 9, а цифра земли – 7, и только в XX веке ученые сделали открытие, что наша солнечная система состоит из 9 планет, а земная кора состоит из 7 слоев. И если считать планеты справа налево, а наши предки, кстати, читали справа налево на руническом письме еще задолго до арабской и еврейской письменности, то планета Земля как раз под номером 7.

Длинные волосы древние тюрки, а до них саки и гунны, отражали и в косу заплетали тоже не просто так. Подобное, например, очень хорошо показано в фильме «Аватар». Коса – это своеобразная антенна, через которую наши предки соединялись с миром духов или информационным полем, своеобразное спутниковое телевидение того времени. На макушке, в том месте, где заплетается коса, специально проводили трепанацию черепа и вырезали кусочек кости, чтобы связь была сильнее.

Достаточно сложно и противоречиво складываются от-

СПРАВКА «КП»

Балбалы – каменные изваяния, встречающиеся на всем пространстве Великой степи. У казахов они еще называются «сынтас», то есть «камень с изображением». Эти изображающие человека скульптурные каменные памятники, установленные в честь выдающихся личностей своего времени, можно увидеть на всей территории Казахстана: Акмолинская обл., Ерейментауский район, Мангыстауская обл., комплекс Байте; Восточно-Казахстанская обл., окрестности гор Шынгыстау, Карагандинская обл., Актогайский район, но больше всего изваяний сохранилось в Жамбылской обл., в святынях Мерке и Чу-Жайсан.

степи, существовала всегда и будет существовать, хотя многие и не будут знать об этом и будут считать себя мусульманами, но при этом выполнять обычаи культуры Тенгри. Нам не нужно торопиться, нужно построить фундамент, ясно видеть свою цель и идти к ней. Есть такая поговорка «Не гоните лошадей – лошади могут сдохнуть». Я покажу на примере юрты. Вначале надо установить кереге (решетчатая основа), а потом уык (купольные жерди), а шанырақ (купол) уже выстроят наши потомки. Пока живы «казактар», будет жить и мировоззрение Великой степи в национальной культуре, традициях, в памяти предков.

ВЕРА БЕЗ ПОСРЕДНИКОВ

Немного другой вышла беседа с Тинкай Кретовой, писателем, исследователем культуры и одним из идеологов тенгризма. Если Карабатыр был по-мужски конкретен, то Тинкай – мягка и поэтична.

– Что такое тенгрианство? Тенгризм – не темное архаичное течение. Это уникальная

Тинкай Кретова

а активное созидание мира и полноценное участие в его развитии. Не страх перед наказанием и не надежда на вечное счастье, а добросовестная работа по формированию реальности. Не автоматический набор действий, а осознанное преклонение перед непостижимым могуществом и пронзительной мудростью Вечного Неба, перед его Вселенскими законами. Нет посредников. Бог – есть сущее, сущее – есть Бог. Поэтому каждый человек несет равную ответственность и за себя, и за мироздание. Это отличная основа для жизни, идеальный способ гармоничного и взаимосвязанного существования с миром и существами, наполняющими его. А почувствовать Тенгри просто. Вдохнуть будоражащий запах полыни и слиться со степью... Услышать песню земли и ощутить, как само Небо течет в твоей крови. Быть частью этой прекрасной Вселенной. Это Жизнь. Такая, какой она должна быть...

«Менің атам, яғни әкемнің әкесі Жұмабай Қонайұлы Хадиша атты татар қызына үйленген екен. Бұл оқиғаның біздің әулеттің бет-әлпетіне елеулі түрде әсер еткенін аңғаруға болады. Бірақ, біздің қазақ ұлтты да руды да еркек кіндікке, атаға қарап жіктейді емес пе? Айтатындар айта берсін. Осы жағынан алып қарағанда өз басым 100 пайыз қазақпын».

Мұхтар Шахановтың
«Қонаевпен сырласу» атты кітабынан

(Соңы. Басы өткен санда)

Дейтұрғанмен, партбилет құжатында «татар» деп жазылуының сыры жұмбақ, бір құпиясы бар екенін сеземін. Димекен өте адал және түбін ойлайтын сұңғыла кісі ғой. О баста еріксіз «татар» бо-

ҚОНАЕВ ата-тегінің ақиқаты

лып жазылғаны күндердің күнінде алдынан бір шығатынын білген. Сондықтан партияға құдайдай сенген және оған адал болуды ант еткен Димекен «жалған» жазылған түпкі құжат негізінде анкета толтыруды жөн көрген. Егер «қазақ» деп жазса біреулердің «ол татар, бұрынғы куәлігінде солай жазылған» деп арыз жазатындарын алдын ала сезген.

Қазақ тектік іліміне сүйенсек ол қаны қазақ будан асыл — бір жаңа нәсіл. Теңдесі жоқ дала алыбы. Тегінің асыл, түр-тұлғасының өзгеше дара екенін білетін ол қанына тартып «мен 100 пайыз қазақпын» деп әлемге жар салып, соңында өмірден озды. Ұрпақ білсін, «жанымы да, тәнім де қазақ» деп атақты ақынға мұны аманат етті. Олай болса Қонаев тегін қорлап, саудаға салушыларды, нәсіліне күдіктенген рушыларды Алла Тағаланың өзі жөнге салсын деп айтудан басқа ләз жок.

Құдай қазақ үшін айырықша жаратқан Димекеннің аралас қанды, асыл тегін зерттеуге ғалымдардың, тарихшылардың, генетиктердің білімі мен өресі жетпейді. Осы жерде оның арғы түп нағашыларының тегі күшті, рухы мықты, батыр, ерекше алып адамдар болғанын айтуға тиіспіз. Бабасы Қонай атақты Құнанбай қажы елінде, тобықты ішінде өседі. Тобықты Мамай батырдың жақын қарындастарының біріне үйленген. Көркем шығармадағы аты — Гүләйім. Қонаев мұражайында өткен бір кездесуде Мамай ұрпақтары мұны еске алып, Димекенің ата-тегіне байланысты біз білмейтін ерекшеліктерді, кие-қасиетті, батырлық, шешендік, жомарттық және көрегендік, бекзаттық белгілерді әңгімеге арқау еткен болатын. Димекен өзінің өмірбаяндық естелігінде мұны айтады. Қонай бір себептерге байланысты қайыңжұртын тастап, атамекені Жетісу жаққа кетпекші болғанда «Бақдәулет, ырыс-береке күйеу баламен кетіп қалады» деп оны басында еліне жібергісі келмейді. Абай елі тобықтылар Қонай бойында ерекше бір қасиеттің болғанын білген ғой.

Егер генетиктер зерттесе Димекен генінде, тегінде, қанында биологиялық даралықтың болғанын білер еді. Димекеннің алыптылығы тобықты елінде өскен Қонай бабасы-

на ұқсайды. Мамай батырға келеді. Ш.Смақанұлының кітабында «Жанай» деп аталатын Қонай Құнанбай қажымен кездеседі. Ақылғөй, дана аға сұлтанға ұры-қарыларға байланысты ойын айтады.

Ұлы бабасы Қонай Сарыарқа мен Жетісу арасында көшіп-қонып жүрген сайын дала сахара қазағы, әжесі Хадиша ноғайқызы, шешесі Қаңлы — қазақ Қонаевтың өзіне тән нәсілдік-тектік даралығына ақыл ойлары жетпей, оның ұлтын сансаққа жүгіртіп, тегін теріс қаулап, әруағын қорлаушылар Димекеннің әулет шежіресін, ата-бабаларының кім екенін білмегендіктен текке даурығады. Шыңғыс хан қиятпа жалайыр ма, маңғол ма, қазақ па деген сияқты енді Қонаевтың да нәсілі таласқа түсуде. Бұл адамзат тарихындағы аса ұлы адамдарға тән нәрсе. Қайшылықты пікірлер мен ой-болжамдар, дәлелденуі қиын қисындар уақыт өткен сайын осылай жаңғырады. Міне, сондықтан, Қонаевтың құлағын шулатып, дүрбелең тудыру талас туғызу — бұл Димекеннің Шыңғыс хан сияқты тылсым тұлға екенін дәлелдейді. Шыңғыс хан әлемді бағындырушы болса — Қонаев ақыл-оймен, кеменгерлік қасиетімен, әулиелік көрегендігімен бұрынғы ұлы империяның тарихында аты мәңгі қалған тұлға. Ұлы Отаны Қазақстанда ол теңдесі жоқ тұлға ретінде құрметтелуде. Бәрінен бұрын оның рухын Жаратқан иенің өзі нұрландырып, пенделердің Алланы сүйгеніндей «Нұрлы әлем» махаббатқа айналған. Қазақстанда пайғамбармен аттас Дінмұхамедтің еліне деген сүйіспеншілігі, оған деген халық махаббаты, ынғазарлығы уақыт өткен сайын жалындай жанып, оттай лаулауда.

Мен ел ішінде, халық арасында және сапарларда жиі боламын. Өткенде Таразға барғанда және пойызда қайтып келе жатқанда Димекенді өзіне пір санайтын біраз адаммен кездестім. Тіпті оралдық кейуана туған-туыстарын шақырып, Қонаев рухына арнап, өзі ас бергісі келетінін айтты. Неге екенін білмеймін Димекен жөнінде Төңірге табынғандай сөйледі. Бір кездесуде кеменгерді көрген екен.

Димекенге байланысты оның тегіне қатысты «ұлы әңгіме» дананың

ата-тегінен басталып, жалғасты ғой. Осы жерде бір оқиғаны айтайын. Бірде жиені Едіге аға Түркебаев, қарындасы (марқұм) Гауһар апа маған ренішті сөз айтты. «Айналайын, біздің әулет туралы жазғанда «татар» деген сөзді қоспашы. «Біз зайыбы ноғай, өзі Арқа жақтан Алатау етегіне көшіп келген қазақ Жұмабай қажының ұрпақтарымыз. Осы есінде болсын» дегенде не айтарымды білмей, кешірім сұрауға тура келді. Егер түбі шикі болса, үлкен кісілер бұлай демес еді.

Жұмабай Қонайұлы есімі Алматы қаласында белгілі дін қайраткері, құран қари, Меккеге екі рет барған қажы, ғұлама кісі болған. Қонаев мұражайында Мекеннің әкесі жөнінде мұрағат қағаздары бар. Онда патшалық Ресейдің тәртіп-нұсқауына сай ұлты «киргиз» (қазақ) деп жазылған. Димекен туғаннан кейін алты айдан соң қайтыс болған жарықтықтың туған, өлген жылдары сайрап тұр. Осы жерде Қонаев ұлтының кім екені құжат арқылы да дәлелденіп, дау туғызбайды.

Қонай әулетін, Димекен өмірін өте жетік білетін екі жазушы Мұхтар Әуезов пен Ілияс Есенберлиннің Қонаевты өз ұлтының ұлы перзенті деп оған осылай баға бергендерін көзі қарақты кісілер жақсы біледі. Мұханның 1956 жылы айтқан: «Димаш бұйырса, иісі қазаққа ортақ ұл болғалы тұр, тіл-көзден сақтасын» деген данышпандық сөзінде «қазақ аты» айғайлап тұр. Ал, І.Есенберлиннің «Мұхиттан өткен қайық» романындағы басты кейіпкер, «Ақылбек» — Дінмұхамед Қонаевтың протативі. Осы шығармасында қаһарман қаламгер Димекенді қазақтың бағына туған, қазақ екенін жиі қайталап, еске салып отырады. «Димаш Ахметұлы болса туған елінің бағына туған адам және біздің әрқайсымыз үшін айырықша ыстық» деген кеменгерлік сөзінде Қонаевтың ұлттық рухы мен бейнесі көз алдында тұрады.

«Мен қазақпын» деп әлемге жар салған әйгілі ақын Жұбан Молдағалиевтың дастанына арқау, І.Есенберлин кітабына кейіпкер болған ұлы бабасы Қонай М.Әуезовтың шығармасында айтылатын Димекеннің ұлылығы өз алдына көзге көрінбейтін бір «нұр бейнесі» ол әлдеқашан айналып кеткен. Бір сөзбен айтқанда әулие ол Тәңір тағында отырған құбылыс. Сондықтан, оның өзі жөнінде, ата-тегі туралы білмей сөйлеу, өтірік-өсек айту — бұл үлкен күнә. Қазаққа Құдай бере салған әлемдік тұлғаның тек мінін айтып, жамандағанша халыққа жасаған игілікті істерін дәріптегеніміз жақсы.

Ораз ҚАУҒАБАЙ,
қонаевтанушы

■ КӨЗҚАРАС

Ұлы бабамыз Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары» Бақыт концепциясын бере ала ма? Бұған бірден абстрактылы жауап беруге болады немесе шектеулі ғана нақты бір сөзбен: «Иә, себебі, ол — қайырымдылық, ізгілік» дейтініміз анық. Алайда бақыт өзі кімге қалай ұғыналады?

БІЗ «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫМЫЗ» БА?

Өзіңізге, айналаңызға күш, қолдау беріп жүріңіз. Қарым-қатынасқа қолдау көрсетіңіз. Бақытты, жеңімпаз адамның жүрегін сезініп, кейпін жасаңыз, ол сонда міндетті түрде болады.

Э. Кэшо

Бақыт әлдебіреуге отбасы, махаббат, әлдебіреуге табыс, ал біреулерге қуанышты сәттер. Әлемнің екінші ұстазы Әл-Фараби бақыт турасындағы ойларын қайырымдылықпен неге ұштастырды екен? «Бақыт», «қайырымдылық» және «қала» детальді мағынаны атқарып тұр.

Мәселен, Жер шары әлемі — домалақ пішіндегі алақандай жаратылыс десек, ондағы өсіп-өніп жүріп жатқан процесс — тіршілік. Ал тіршілік, бұл — тірлік, бұл — қуаныш, ең әрісі бұл — бақыт.

Енді Бақыт қашан баянды тұрақтап қалады екен мына жаратылыста? Ешқашан немесе бәрі өткініші, жалған дүние деген ойды алға тартатындар бар. Жок, бақытты біз сезінетін құбылыс, яғни сезім дейтін болсақ, ол адам жанымен бірге жасайды. Ал адам жаны мәңгілік емес пе?

Бақытты тіршілік бізде басталғалы қашан, домалақ Жер бетіне Күн планетасының шауағы түскелі тіршілік: су, орта қысымды ауа, өсімдік, жәндік, егін бастары көтерілді. Адамдар мыңдаған жылдар бойы Табиғат-Анамен үйлесімде келеді (соңғы даму процесстерін айтпағанда). Солай тіршілік ретінде сақталып тұр, десе де соңғы әлемдік апаттар, ауа ластануы, табиғи ауытқулар неден пайда болуда? Оған себепті басқа жақтан емес, сол тіршілікті жасаушылардан табатынымызды жақсы білеміз.

Күн — (ерте атауы — Ра) тіршілік сыйлау үшін, Жер — Адамға мекен болу үшін, Ауа, Су — өмір сүруге қажеттілік үшін жаратылған, әрқайсысы тек қана жақсылық әрекетін жасап тұрған бір жаратылыс емес пе? Ендеше, Адам ше? Адам сол игіліктің бәрін қажетіне жаратып тауысу үшін келді ме? Ғалымдардың айтуынша, өз қызметін атқарып тұрған тау-тас та, өсімдік, жәндік, жануар да мына әлемнің белгілі бір пайдасы үшін жасайды екен. Шыбын да, маса да, жел де, жанбыр да деген сияқты.

Адамның, негізінен, белгілі бір игілікті жасағаны басқаға емес, өзіне жасағаны. Басқаға қайырым жомарттығы — өзіне болған мәрттігі. Сондықтан «қайырымдылық қоғамдық қорлар» әлемдік халықаралық дәрежеде құрылып жатады. Бұл адамдық миссиямыздың шетін болсын ақтай алғанымыз шығар. Алайда, Ислам ғылымында: «нағыз Адам болу міндетінен ауырлығынан жаратылыс қорыққан, Таулар да бас тартқан деп жазады».

Себеп, біреу-ақ Бақыт іздеп жер бетін шиырлаған адамның өз міндетіне адал қарауында ғана. Ізгілік, махаббат, қайырым сезімімен қарауында ғана әлемге. Әбу-Насыр Әл-Фараби бабамыздың жоғарыдағы концепциясы да осы, қала дегені — домалақ жер бетіндегі сіз бен біз, ал қайырымды тұрғындар да Сіз бен біз бе? Ойланып көрейікші... мұнымен әлем адамдарын, мемлекеттерді, әртүрлі сенімдерді, тіпті саяси ағымдарды жаман дегім келіп тұрған жоқ. Немесе «Жауыз» деген ұғымға саяды деуден де аулақпын. Керісінше, мына ғаламды ұстап тұрған — Адамдар, ондағы жүрегі күндей мейірім шашқан қайырымдылары. Қайырымды адамдар әр мемлекетте бар. Солар мемлекеттерін аман ұстап отыр. Өйткені, оның үлгісімен сол мемлекеттің халқы өмір сүреді. Сондықтан да тарихты тобыр емес, тұлға жасайды, тұлға сақталады.

Расымен, бақыт турасында ауқымды трактат жазған Әл-Фарабидан бастап, осы күнге дейін мыңдаған ғылыми тұжырымдамалар жасалды, жасалып та жатыр. Бірақ оны әрбір жан иесі өзі жеке сезінбей Бақыт дегеннің не екенін ұғынбақ емес? Бұл тақырыптың мәнділігі де осында.

Ұлмекен ЛЕСБЕКОВА

Шаш боюы →			Аша →		Сот қағазы →		Партия →	Шыбық →
Тор көз	Бөлік	Планета	Жалақы	Тал түрі	Сүйекті жеміс	... Павел	Жеміс →	
			Шах баласы →				Ақтарылу (сип.)	Ерік
Ислам мектебі	Дәрі өлшемі	Әгөрақи	Ескекісі	Дау-дамай	Еуро	Ынтық →		
				Аттан-шыл (сип.)			Тәтті жеміс	Түтін
Эр... (Сәуд. Арабиясы)			Таяқ →		Долы (сип.)	Жалау →	Яки	
	Книг... (маймыл)	Ең ұзын тау	Кіру (сип.)	... Бибі	Шыны →			Еш (сип.)
Швейцария өзені			Ас несі →			Сырым өкесі	Ысы	Саяжай (орысша)
	Асқоқ	Карл ...	Ес (ант.)	Денелі	Нас	Долық →		
					Алтын... (ертгі)		Көне Тайланд	
Президенттер жиыны	Аналит	Бахтияр (бокс)	Біра (сип.)			Күлақ ауруы	Ангола астанасы	Айлық
			Қаған	ОРТ телехабар атауы	Қас көркі		Экс-мен	Лақ (сип.)
	Қара мата		Ағылшын атаы	Аяқ киім	Қауіп-қатер	Шабан жылқы	Суайт	Атаны құрметтеу
		Зор денелі			Абысын... →		Тува ауылы	
	Көпір	Брендт →		Мадрид халқы			Ниет	
			Жара тізі			Қунап-баев	Сыпат	
	Иг... сияқты (сип.)	... Листьев (ресей журналісі)		Жүт			Үлесі	

Дайындаған: Қажымұқан ҒАБДОЛЛА

ӘЗІЛ-ШЫНЫ АРАЛАС

Әйелі күйеуіне:

– Сен кеше неге үйде қонбадың?
– Үйленгенімізге бес жыл болды. Осы сұрақты айына бір рет қоймасаң, көңілің көншімей ме?

Полиция бөлімшесінде.
– Көлігіңіздің ұрланғанын бізге неге ертерек айтпағансыз?
– Ұрылар көлігімді жақсылап жөндесін дегенім ғой...

МАИ қызметкерінен сұрайды:
– Егер де ешкім жол ережесін бұзбай, жұмыссыз қалсаң, не істейсің?
– Әскери бөлімшеге ауысып кетем.
– Әлемде бейбітшілік орнап, әскерилер керек болмай қалса, қайтесің?
– Өрт сөндіруші боламын.
– Болашақта құрылыстар жанбайтын материалдардан салынып, өрт болмайтын болса, қайтесің?
– Мен бәрібір ештеңе істемеймін, жұмыс істемеймін ғой.

Бір еркек психологтың алдында отыр:
– Маған бір нәрсе жетпейтін сияқты. Өмірден жалыға бастадым. Жаңа сезімдерді бастан өткергім келеді.
– Тоқал алыңыз.
– Ондайлардың менде үшеуі бар.
– Онда, олар жайлы әйеліңізге айтып беріңіз.

Екі негрге: "Таудың басына қайсысың бірінші шығасыңдар, сол аппақ боп кетеді" депті.
Сөйтсе екі негр таудың шың басына жанталаса шығыпты. Біреуі ең бірінші шығып, мәз боп тұрса, екіншісі әрең деп жетіп, қолын созып: – "Көмектесші!" десе, екінші негр:
– Кет әрі, қап-қара болмай! – деген екен.

Студент:

– Ағай, не үшін маған екі балл қойдыңыз?
Профессор:
– Бір балл – емтиханға кешігіп келгеніңіз үшін, екіншісі – сұраққа жауап беруге тырысқаныңыз үшін.
– Онда мазаңызды алмай, ақырын шығып кетейін, тағы бір балл қоса салыңызшы.

Махаббаттың қызықты заңдары

Сезімін білдіру заңы. Ерлер әйелдерге көңілін білдіруде тас үгітіп, тау қопарғандай, ақ тер, көк тер болады. Мұны бірнеше жыл жігіт пен қыз боп кездесіп жүргеннен кейін де үйленуге ұсыныс жасауда аса қобалжуынан байқауға болады. Ал қыздар жігітке бір наз қылығымен-ақ түспал тастай алады. Сөйте тұра, көп жағдайда жігіттер сүйгенін алады да, қыздар сүйгеніне жете алмай қала береді.
Сынау заңы. Жігіттер қыздарға алыс сапарға алып шығу арқылы сынақ жүргізеді, мұнда оның беймәлім көп қыры ашылуы мүмкін. Ал қыздар

болса, кездесуге әдейі кешігіп бару арқылы жігітті сынайды, осылайша оның төзімділігін және өзінің ерке-назына төзетінін тексереді.
Сөз заңы. Көп жағдайда ерлер ішімдік ішкеннен кейін, әйел заты некеге отырғаннан кейін сөзі көбейеді.
Сүйіспеншілік заңы. Жігіттер шын ғашық болса, бар ақылын іске қосады. Ал «ғашықтықтан ақылынан адасты» деген сөз қыздарға арналған.
Жүрек жаулау заңы. Жігіттердің қызды қолға түсіретін маңызды «қармағы» – майда тілі болса, қыздардың басты «қаруы» – тартымды түрі.

Ниет заңы. Ерлерге махаббат – неке үшін, ал әйелдерге неке – махаббат үшін керек.
Лайықтылық заңы. Ер адам азып-тозып жүрсе, «Әйелі қайда қарап отыр екен» дейді, ал әйел адам салдыр-салақ көрінсе, «Жолдасы бақытсыз екен» дейді.
Уақыт заңы. Ер адамдар тез арада жүрек жаулап, сезімге берілгісі келеді, нәзік жандылар байыппен баурап алып, алаңсыз махаббатқа бөленгісі келеді.

Massaget.kz

№13 санда шыққан сөзжұмбақтың жауабы

Б	Е	Д	Т	Ж	И	Н	Л
Г	Р	И	К	О	Т	А	Ж
Э	І	П	У	М	Ы	Т	Ц
Қ	Д	А	Т	Д	А	Н	А
К	Л	А	К	А	Х	А	О
Р	Ш	А	Қ	Ы	Р	Ы	М
А	А	Н	И	Т	А	У	Т
К	А	Я	М	А	Д	Р	Н
Х	О	У	Н	И	Л	О	У
Л	Д	А	О	С	И	З	М
Б	Т	А	А	К	К	Б	Е
А	Л	Н	Д	Т	Е	Т	Е
Н	А	Ф	А	Л	Н	О	Т
Б	А	Л	А	К	А	П	Т
Г	А	Л	Н	Б	Т	У	Т
Н	М	А	Е	Л	С	А	Ф
Д	А	Н	К	А	Р	А	Т

Ғарышқа саяхат: телескоп тарихы

Телескопты ойлап тапқан адамның есімі әлі күнге дейін белгісіз. XVI ғасырда Леонардо да Винчидің телескопты қолданысқа енгізуге тырысқаны белгілі болғанымен, оның жазбалары сақталмаған. Кейбір деректер бойынша, алғашқы телескоп туралы ақпарат XIII ғасырда өмір сүрген ағылшын философы Роджер Бэконның жазбаларында кездескен.
Соған негізделе отырып, ғалымдар телескоптың негізін қалаған Роджер деген пікірге келген. Ал, Декарт өзінің «Диоптрика» жазбасында көру трубасын XVII ғасырдың басында Нидерланд тұрғыны, ғылым саласына қатысы жоқ, қарапайым адам Яков Мециус ойлап тапты дейді. Дегенмен, телескоптың алғашқы сызбасын 1608 жылы бельгиялық көзілдірік жасау шебері Иоанн Липпергсгейм халыққа таныстырған. Ол жасап шығарған дүрбі алыстағы заттарды анық көруге мүмкіндік берді. Оның бастамасы физик, астроном Галилео Галилейді қызықтырмай қоймады. 1609 жылы Галилей қорғасын тру-

балы, екі бұрышы шыны линзадан тұратын дүрбінің сызбасын жасады. Бірі ішке қарай сығылған әрі жіңішке болса, екіншісі керісінше, ірі әрі сыртқа шығыңғы тұратын.
Галилей дүрбіні алғаш ойлап тапқан адамдардың бірі болмаса да, оның оптикалық заңдарға сәйкес ғылыми негізін қалады. Бұл өнертабысты астрономияда қолдана отырып, түнгі аспанды, айды, жұлдыздарды бақылады. Бұл оның жасаған телескобы талай ғылыми жаңалықтарына бастама болды. Айдың бетіндегі жоталарды анықтап, Үркер (Плеяда) жұлдыздар шоғырынан бұрын байқалмаған 30 жұлдызды анықтады, Орион жұлдыздар шоғырындағы жұлдыздар саны 8 емес, 80 екенін дәлелдеді. Юпитерді бақылай отырып, оның серіктері бар екені, өлшемі жағынан жерден бірнеше есе үлкен екенін атап өтті. «Телескоп» деген атауды филолог Демесиани берді, мағынасы «алысқа қараймын». 1610 жылы неміс математигі, астроном Иоганн Кеплер көру трубасының құрылысын жетілдірді.

Галилейдің алғашқы телескобы 14 есе жақыннан көрсетсе, екіншісі 20 есе, үшінші жасаған телескобы 34,6 есе жақын көрсететін. Ең мықты телескопты 1664 жылы астроном Оз жасап шыққан болатын. Ол затты 600 есе жақын көрсететін, бірақ труба ұзындығы 98 метрге жеткен. Оны қолдану тиімсіз әрі ыңғайсыз еді.
Бұл мәселені 1672 жылы Исаак Ньютон ұсынған телескоп құрылысы арқылы шешті. Оны жаңа құрылысында объективтің рөлін металды ойыс айна атқаратын еді. Телескоп-рефлекторды дамытуға орыс ғалымы М.В. Ломоносов атсалысты. XIX ғасырдың ортасына дейін үздік телескоп ретінде Уильям Гершельдің өнертабысы танылды. Ол диаметрі 122 см болатын айнаны қолданды. Бүгінде телескоптың бірнеше түрі жарыққа шыққан. Дегенмен, ғалымдар арасында телескоп-рефлекторды (айналы) қолдануды жөн санайтындар қатары көп.

massaget.kz

Сәуле ЖАНПЕЙІСОВА, дәстүрлі әнші:

ҰЛТТЫҚ АРНАДАН ҰЛТТЫҚ МҮДДЕМІЗГЕ САЙ КЕЛМЕЙТІН ДҮНИЕЛЕР КӨРСЕТІЛМЕУІ ТИІС

Дәстүрлі ән өнерінің майталманы, әнші Сәуле Жанпейісова әнші әрі продюсер Ерболат Беделхан жүргізетін бағдарламаны Ұлттық арна эфирінен алып тастау жөніндегі ұсынысын ортаға салды. Ол Q-rop стиліне бағытталған бағдарламаның ұлттық мүддемізге сай келмейтінін алға тартып, арна басшысы Ерлан Қаринге ашық хат жолдады.

ынтасы бар жас қыздардың тағдырын бір өзі шешетін Ерболат Беделхан дейтін кім еді? Ұлтымыздың мүддесіне қайшы келетін еш мағынасы жоқ сөздермен былғанған жат ағымды музыка түрін насихаттап, жас қыздардың санасын улап, кімге қандай үлгі көрсетпек?

Мұндай бағдарламаны көрсетудегі Ұлттық арнаның мақсаты не? Біз білетін 60 жылдық тарихы бар «Қазақстан» Ұлттық арнасында бұрын-соңды мұндай сорақы дүние көрсетілмеген болар. Мұның арты қайда апарып соғатынын Сіз жақсы білесіз деп ойлаймын.

Құрметті Ерлан мырза! Елдің бүгінгі мен ертеңін ойлайтын азамат ретінде мынадай сорақылықты жарнамалауға тез арада тиым салуыңызды сұраймын! Бұл біздің болашағымызға зор зиянын тигізетініне күмәнім жоқ. Оның орнына

халқымыздың сан ғасырдан бері рухани азығына айналған дәстүрлі өнерін насихаттайтын жаңа жоба ашуыңызды сұраймын. Мен бұған дейін де Сізге дейінгі басшыларға осы ұсынысымды айтумен келем. Өкінішке орай, сөзіміз әрдайым аяқасты қалады.

Бұл жалғыз менің сөзім емес, менің бұл ойымды барлық дәстүрлі орындаушылар мен дәстүрлі өнерге жаны ашитын барша көрермен қолдайды. Қазағымыз дәстүрлі өнеріне қызмет етіп жүрген жан ретінде мұндай жобаның ашылуына көмек керек болса, біз дайынбыз. Сізден сұранатыным, Ұлттық арна деген атына сай Ұлттық арнамыз Ұлттық дүниені насихаттаса екен!

Құрметпен, Қазақстанның
Еңбек сіңірген қайраткері
Сәуле ЖАНПЕЙІСОВА

«ҚАЗАҚСТАН» РТРК АҚ-НЫҢ БАСҚАРМА ТӨРАҒАСЫ ЕРЛАН ҚАРИН МЫРЗАҒА АШЫҚ ХАТ!

Күні кеше еліміздің батыс өңіріне гастрольдік сапармен барып, елдің жағдайын көріп, біріне қуансам, біріне налып, шаршап-шалдығып, денсаулығыма да қарамай ел аралап келіп жеткен бетім еді. Кешкісін Сіз басқаратын Ұлттық арнаны қосып, (бағдарламаның атын есімде сақтай алмадым, кешіресіз!) Ерболат Беделхан дейтін продюсердің қазақтың жас қыздарымен бір өзі жүргізіп отырған кастингін көріп, жағамды ұстадым. Халқымыздың ғасырлар бойғы дәстүрлі өнеріне айына бір сағат уақыт бөлінбей отырған Ұлттық арнадан ұлтымыздың тамырына балта шабатын мұндай жобаның көрсетілуін қалай түсінуге болады? Өнерге

«Әміре» фильмінің тұсаукесері өтті

Алматыда Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» АҚ және Әлидар Өтемұратовтың «Dag Play» компаниясымен бірлесіп түсірілген «Әміре» фильмінің тұсаукесері өтті. Әміре Қашаубаевтың 130 жылдығына тұспа-тұс келген фильм Мәдениет және спорт министрлігі тапсырысы бойынша әзірленген. «Әміре» фильмі жалпыұлттық прокатқа шықты.

Кинотуынды қазақтың тенор дауысты біртуар әншісі Әміре Қашаубаевтың жарқын ғұмырын суреттейді. Сонымен қатар, фильм барысында Әміре Қашаубаевтың танымал америкалық джаз композиторы Жорж Гершвинмен достығы да баяндалады. ҚР Мәдениет және спорт министрі Арыстанбек Мұхамедиұлы: «Президент Нұрсұлтан Әбішұлы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» аты бағдарламалық мақаласында, рухани жаңғырудың басты шарты — мәдениетіміз бен ұлттық кодымызды сақтап қалу. Онсыз рухани жаңғыру құр жаңғырық болып қалады деп баса айтты. Еліміз жүргізіп отырған саясатта мәдениетке аса көңіл бөлінген. Өскеден ұрпақты тәрбиелеу, ұлттық мәдени мұраны насихаттау мақсатында киноөндіріске идеологиялық мән берілген. Осы орайда, біз бүгін назарларыңызға еліміздің дара әншісі Әміре Қашаубаев туралы түсірілген көркем фильмді ұсынбақпыз. Фильмде Қашаубаевтың 1925 жылы Париждегі қайталанбас жеңісі туралы сөз етіледі. Сондай-ақ, Әміре Қашаубаев туралы елге белгісіз деректер де фильмде көрініс тапқан» — дей келе «Әміре» секілді фильмдер шетелдік көрерменнің елімізге деген қызығушылығын арттыратындығын тілге тиек етті.

Фильмде Әміре Қашаубаевтың репертуарындағы «Балқадіша», «Үш дос», «Дударай», «Бес карагер» және т.б. әндері орындалады.

qazaquni.kz

Құрманғазы домбырасының көшірмесі музейге табысталды

Газетіміздің алдыңғы санында Алматы қаласындағы Ықылас атындағы халық музыкалық аспаптар мұражайының директоры, белгілі жыршы Ұлжан Байбосыновамен болған сұхбатты оқырман назарына ұсынған болатынбыз. Сұхбат барысында музейдің тыныс-тіршілігімен қатар алдағы уақытта атқарылуға тиіс істер әңгіме өзегіне айналған-ды.

Арада көп уақыт өтпей жатып, сұхбатта аталып өтілгендей, дәулескер күйші Құрманғазы домбырасының көшірмесі Алматы музейіне табыс етілді.

Екі ғасырға жуық тарихы бар құнды

жәдігердің түпнұсқасы Астрахань облысындағы Құрманғазы атындағы мәдени орталықта сақтаулы.

Сонымен қатар, Атырау және БҚО өңірлік өлкетану музейлерінен Дина Нұрпейісованың камзолы мен белдігі, Құрманғазының шәкірті Ерғали Есжановтың домбырасы берілді. Салтанатты шараға қала әкімі Бауыржан Байбек арнайы қатысып, құнды жәдігерлерді өз қолымен қабылдап алды. Іс-шара Құрманғазының 200 жылдығына орай ЮНЕСКО шеңберінде өткізілді.

qazaquni.kz

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ – «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

«Қазпошта» арқылы Жазылу бағасы:

1 айға — қала — 299,29, аудан/ауыл — 317,93
3 айға — қала — 897,87, аудан/ауыл — 953,79

6 айға — қала — 1 795,74, аудан/ауыл - 1 907,58
12 айға — қала — 3 591,48, аудан/ауыл - 3 815,16

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент –
Редакторлар кеңесінің төрағасы –
Қазыбек ИСА

Бас редактор – Құлтөлеу МҰҚАШ
Бас редактордың бірінші орынбасары –
Зейнолла АБАЖАН
Бас редактордың орынбасары –
Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ
Жауапты хатшы – Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:
Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)
Нұрлан ӘБДІБЕК (қоғам)
Айнұр АХМЕТ (мәдениет)
Нұржан АСАН (көркемдеуші)

АЙМАҚТАҒЫ ТІЛШІЛЕР:

Астана тілшілер қосыны:

Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

(8-702-931-89-86)

Ақмола облысы:

Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Арқалық қаласы:

Нұрсұлтан НҰРМАН

(8-702-688-84-87)

Алматы облысы:

Айтқын БҰЛҒАҚ (8-702-239-62-99)

Мәди ИСЛАМ (8-775-119-12-13)

Мырзағали НҰРСЕЙІТ (8-701-771-6496)

Қанат БИЖАНСАЛ (8-775-323-0850)

Батыс Қазақстан облысы:

Қажымұқан ҒАБДОЛЛА

(8-701-111-61-05)

Жезқазған қаласы:

Жанат АСАНҚАЛПИ

(8-702-384-12-00, 8-707-261-20-98)

Сәтбаев қаласы:

Абдолла ДАСТАН

(8-71063) 7-20-97, 8-777-302-46-79)

Қарағанды облысы:

Ахметқали ХАЛЕНОВ (8-701-450-30-18)

Қостанай облысы:

Төлен РАМАЗАНҰЛЫ (8-701-174-06-70)

Семей қаласы:

Рахат АЛТАЙ

(8-775-998-15-39)

Маңғыстау облысы:

Сағындық РЗАХМЕТ (8-775-379-84-88)

Оңтүстік Қазақстан облысы:

Әбдіғалпай АЙДАР

(8-702-475-75-66, 8-771-390-73-75)

Асылхан ӘЛІ (8-701-626-88-32)

Түркістан қаласы:

Әтіргүл ТӘШІМ (8-702-489-47-23)

Атқарушы директор –

Әзірет ЖАРЫЛҚАСЫН

Тарату бөлімі:

Алматыда:

Асхат ТЕЗЕКБАЕВ (8-701-499-27-80);

(8-777-115-13-49)

Астанада:

Көбей ЖЕТІБАЙ (8-775-665-74-10)

Шымкентте:

Мүтән ИСМАЙЫЛ (8-701-692-1340),

Астанада «Алты Алаш» (87015728847)

дүңгіршіктерінде сатылады

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат

министрлігінде 19.12.2012 жылы тіркелген.

Күәлік №13976-Г (Алғашқы күәлік

№1270-Г, 01.08.2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқа-

расы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз.

Қолжазбалар өңделеді және қайта-

рылмайды.

Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап

береді.

Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жа-

салуы шарт.

Газетте «Қазақпараттың» материалдары

пайдаланылды.

Газет «Қазақ үні» компьютер

орталығында беттелді

АЙЛЫҚ ТАРАЛЫМЫ – 60 000

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

Редакцияның мекен-жайы:

050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3

ықшамауданы, К.Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:

8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni2000@gmail.com

www.qazaquni.kz

Кезекші редактор –

Айнұр АХМЕТ

ТОО «Қазақ үні»

БИН 000540006784

ИИК KZ50856000000385541

АГФ АО «БанкЦентрКредит»

г. Алматы, БИК KСВКЗКХ, Кбе 17

Газет «Алматы-Болашақ» баспаханасында

басылды. Алматы қ., С.Мұқанов қ., 223 б.

Көлемі: 6 баспа табақ